

Hakkâri'de Nestûrî Patrikliğinin Son Dönemi (1876-1915)

Araştırma makalesi / Research article

Yaşar KAPLAN*

The Last Period of the Nestorian Patriarchy in Hakkâri (1876-1915)

Citation/©: Kaplan, Yaşar, (2020). The Last Period of the Nestorian Patriarchy in Hakkâri (1876-1915), Milel ve Nihal, 17 (2), 249-280.

Abstract: There has been a significant number of Christian Nestorian population living in Hakkâri region alongside with the Muslims. Kochanes (Konak) has become the most important seat of the religious administration after the Patriarchy's headquarter was moved to the Mar Shalita Church there within the administration of Hakkâri towards the end of the 17th Century. The Kochanes village in Hakkâri continued to be the religious centre of the Nestorians for more than 300 years, until 1915 when the Nestorians were forced to go outside the borders of Turkey. During this time, the Muslim and Nestorian sections of the population generally lived together peacefully until the Western missionaries took a close interest in them. In this study, the activities of Mar Shimon Ruwel (1861-1903), Mar Shimon Benyamin (1903-1918) and Nimrod Effendi -who was one of the most important Nestorian figures- will be examined in detail, especially during the period between 1876 and 1915.

Keywords: Hakkâri, Nestorians, Ottoman Empire, Mar Shimun, Kochanes, Missionary.

---

* Arş. Gör., Hakkâri Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı [yasarkaplan111@gmail.com] ORCID: 0000-0002-3960-0221.

Atıf/©: Kaplan, Yaşar, (2020). Hakkâri'de Nestûrî Patrikliğinin Son Dönemi (1876-1915), Mîlel ve Nihal, 17 (2), 249-280.

Öz: Hakkâri bölgesinde Müslümanların yanı sıra önemli miktarda Hıristiyan Nestûrî nüfus yaşamıştır. Patriklik merkezinin XVII. yüzyılın sonlarına doğru Hakkâri'ye bağlı Koçanis (Konak) Mar Şalita Kilisesi'ne taşınmasından sonra Nestûrîlerin en önemli dini merkezi olmuştur. 1915 yılında Nestûrîlerin Türkiye sınırları dışına çıkmaya mecbur kalmalarına kadar üç yüz yıldan fazla bir süre boyunca Hakkâri bölgesindeki Koçanis Köyü, Nestûrîlerin dini merkezi olmaya devam etmiştir. Bu süre içerisinde Müslüman unsurlar ve Nestûrî unsurlar Batılı Misyonerlerin onları fark etmesine kadar genel olarak sorunsuz bir şekilde beraber yaşamışlardır. Bu çalışmada 1876 yılından 1915 yılına kadar geçen sürede Nestûrî Kilisesi patrikliği yapmış olan Mar Şem'un Ruel (Ruwel) (1861-1903), Mar Şem'un Benyamin (1903-1918) ve önemli Nestûrî simalarından biri olan Nemrud Efendi'nin (ö. 1915) faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hakkâri, Nestûrîler, Osmanlı Devleti, Mar Şem'un, Koçanis, Misyonerler.

Giriş

Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu sınırları içerisindeki yayılmasına paralel olarak Part (MÖ 247-MS 224) ve Sasani (224-651) devletleri yönetimindeki Süryani/Aramiler ve çeşitli İranlı unsurlar arasında taraftar bulmuştur. V. yüzyıldan itibaren Sasani Devleti'nin başkenti Seleucia- Ktesifon'da (Medain), Doğu Kilisesi ya da Pers Kilisesi adı altında bağımsız bir kilise şeklinde teşkilatlanmaya başlamıştır. Roma İmparatorluğu içerisindeki Hıristiyanların bölünmesi ile beraber, Mopsuestialı Theodore (ö. 428) ve Nestorios'a (381-453) atfedilen kristolojik görüşler üzerinde şekillenen bu kilise diğer gruplar tarafından Nestûrî Kilisesi olarak adlandırılmıştır.¹ Bu kilise, Müslümanların yönetimi altında varlığını devam ettirmiş, tercüme faaliyetlerinde başat bir rol oynamış ve gerçekleştirdiği misyonerlik faaliyetleri ile geniş bir alana yayılmıştır. XIII. yüzyılda başlayan Moğollar ve Timurluların egemenliği ile beraber gerilemeye başlamıştır. Piskoposlar tarafından seçilen ve "Katolikos" diye isimlendirilen patrikler tarafından yönetilen Nestûrî Kilisesi,²

¹ Yusuf Habbi, *Kenisetü'l- Maşrik* (Beyrut: el-Merkezu'l-Akadîmî li'l-Ebhâs, 2013), 50-52, 122; Christoph Baumer, *Keniset'ül- Maşrik* (Duhok: Râbitetu'l-Kitabi ve'l-Udebai'l-Asuriyyin, 2009), 10, 46; Mehmet Alıcı, "Sasani İmparatorluğu'nun Erken Döneminde Hıristiyanların Konumu ve İlk Sinodlar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (2015): 39; Zafer Duygu, "Doğu Kilisesi Erken Yüzyılları Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Mesopotamian Studies, Periodical Journal for Kurdish, Arabic and Syriac Studies* 2/1 (Winter 2017): 134.

² Albert Abuna, *Tarihü'l-Keniseti'ş-Şarkiyye*, c. 1 (Beyrut: Darü'l- Maşrik, 2002), 23-24; Kadir Albayrak, *Keldaniler ve Nesturiler* (Ankara: Vadi Yayınları, 1997), 75-78.

XIII. ve XIV. yüzyıllarda karşılaştığı sorunlar nedeniyle patriklik merkezini birçok kez değiştirmek ve idari sorunlar ile uğraşmak zorunda kalmıştır. II. Mar Şem'un Timothy'nin (1318-1332?)³ patrikliğinden itibaren onun ailesine mensup kişiler patrik olmaya başlamışlardır. Aynı aileye mensup III. Mar Şem'un Basibdi (1480-1502) döneminde kilisenin birlik ve beraberliğini koruma güdüsüyle kendiliğinden gelişen bu fiili durum, kanun haline getirilerek resmen veraset sistemine geçilmiştir. Patriklerin verasetle belirlenmesi (Natar Kursi) ile beraber şu hükümler kabul edilmiştir: Patrik seçimi iptal edilerek veraset usulüne geçilmiş ve buna göre patrik, Beyti Ebevi ailesi fertleri arasından seçilecektir. Ailenin en büyük erkek çocuğu daha patrik hayatta iken tespit edilerek halef (*Nazarite*) gösterilecek ve başpiskopos (*matran*) olarak takdis edilecektir. Patrik adayı olarak belirlenen kişi hayatı boyunca; evlenmemek, et yememek ve sakalını tıraş etmemek gibi kurallara uyacaktır. Müstakbel patriğin annesi de hamile olduğu andan çocuk süttten kesilinceye kadar et tüketmeyecektir.⁴ 1318'den 1975'e kadar Nestûrî Kilisesi'nin patrikliğini yapan bu aile, Nestûrîler tarafından "Abuna" ya da "Beyti Ebevi"⁵ olarak isimlendirilmiştir. Patrikler evlenmediği için patriklik amcadan-yeğene ya da kardeşten kardeşe geçmiştir. Musul yakınlarındaki Elkoş'ta bulunan Rabban Hürmüzd Manastırı Patriklik merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır.⁶

³ II. Denha'dan (1336-1381/2) XVII. yüzyıla kadar görev olan patrikler ve patriklik süreleri ile ilgili farklı listeler bulunmaktadır. Bkz. Thomas A. Carlson, *Christianity in Fifteenth-Century Iraq* (UK: Cambridge University Press, 2019), 265, 269-271.

⁴ Mar Eliya Abuna, *Tarihu Betariket'il-Beyti Ebevi* (Duhok: Darü'l- Maşriki's-Sakafi, 2008), 31-32.

⁵ Aubrey Russel Vine, *The Nestorian Churches* (London: Independent Press, 1937), 173; Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 15-16. Bu ailenin kökleri Duhok'a dayanmaktadır. III. Mar Şem'un Basibdi'nin dördüncü kuşak dedesi olan İbrahim, buradan göç ederek Erbil'in Basibdi köyüne yerleşmiştir. 1491 yılında Akkoyunlu hükümdarı Sultan Yakup tarafından dönemin Nestûrî patriği III. Mar Şem'un Basibdi'ye verilen bazı vakıf ve satış işlemlerine ait vesikalarda patriğin soy kütüğü şöyle kaydedilmiştir: "Şem'un b. Ferec b. Hanna b. İbrahim Basibdi". Bkz. Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 35.

⁶ Beyti Ebevi ailesi 1426 tarihinden itibaren Elkoş'a yerleşmişti. Basibdi, Cizre'ye yerleşmiş ama ondan sonraki patrikler tekrar Elkoş'a yerleşmişlerdir. Bkz. Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 39.

Nestûrî Kilisesi'nde Bölünme

Nestûrî Kilisesi'ni birlik halinde tutmak için uygulanmaya başlanan veraset sistemi kısa bir süre sonra kilisede bölünmelere sebep olmuştur. V. Mar Şem'un Denha Koryal Ferec (1538-1551), yeğeni Hananişo'yu patrik halefi olarak seçmiştir. Ancak kendisi daha hayatta iken patrik halefi ölünce yerine VIII. Mar Şem'un İšo'yab'ı (1551-1558) halefi olarak takdis etmiştir. Patrik ölünce yerine geçen yeni patriğin sekiz yaşında bir çocuk olmasından dolayı Rabban Hürmüzd Manastırı rahiplerinden Akreli Yuhanna Sulaka buna karşı çıkmıştır. Kilisenin büyük çoğunluğunun desteğini alan Sulaka patrik olarak kutsanmak üzere Roma'ya gönderilmiştir. Katolik mezhebine geçmesi ile beraber Papa III. Julius (1550-1555) tarafından takdis edilerek 1553'te Diyarbakır'da yeni kurulan patrikliğin başına getirilmiştir.⁷ Böylece Nestûrî Kilisesi Elkoş ve Diyarbakır patriklikleri şeklinde ikiye ayrılmıştır. Yuhanna Sulaka çizgisinde devam eden patrikler kısa bir süre sonra Urmiye havalisine taşınmışlardır.

Veraset sistemini sürdüren Elkoş Patriği VIII. Eliya Hananişo (1617- 1660) döneminde patrik seçimi ile ilgili yaşanan bir tartışma yeni bir bölünmeyi beraberinde getirmiştir. VIII. Eliya'nın kardeş olan yeğenlerinden Denha'nın İšo'yab ve İbrahim'in Hananişo isimli çocukları vardır ve her ikisi de patrikliğe adanmıştır. Veraset kanununa göre büyük oğul olan İšo'yab'ın patrik halefi olarak takdis etmesi gerekmektedir. Fakat patrik onun yerine Hananişo'yu halefi olarak takdis etmiştir. Bunun üzerine duruma çok içerlenen Denha, yeğeni Hananişo'yu öldürerek ailesiyle beraber Urmiye/Husrova'ya kaçmış (1653) ve orada Yuhanna Sulaka çizgisini devam ettiren IV. Şem'un Yuhanna'nın (1653-1692) yanına sığınmıştır. IV. Şem'un Yuhanna, 1572'de Roma ile tüm bağlarını kopararak Nestûrî Kilisesi çizgisine dönmüştür. Musul/Elkoş'tan kaçarak buraya sığınan Denha ve oğlu İšo'yab, Abuna ailesine mensup olmalarından dolayı bölgedeki Nestûrîler tarafından büyük saygı görmüşlerdir. IV. Şem'un Yuhanna'nın 1692 yılında ölmesi ile beraber

⁷ Yuhanna Sulaka 1555 yılında Elkoş'taki patriğin entrikaları neticesinde Bahdınan emiri tarafından İmadiye'de idam edilmiştir. Bazı çalışmalarda Amid (Diyarbakır) ve İmadiye (Şimdiki Duhok'un bir ilçesi) isimlerinin karıştırılmasından dolayı Sulaka'nın Diyarbakır Paşası tarafından öldürüldüğü şeklinde yanlış bir anlaşılma ortaya çıkmıştır. Bkz. Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 52-53.

İšo'yab patrik seçilmiş ve Hakkâri'nin Koçanis⁸ köyüne yerleşmiştir. Koçanis'ta kitabesinde 1689'da yapıldığı belirtilen Mar Şalita Kilisesi patriklik merkezi yapılmıştır. Urmiye'deki Roma'ya bağlı kilisenin Nestûrîliğe dönmesi ve Koçanis'e taşınması ile beraber Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı Yuhanna Sulaka çizgisi sona ermiştir. Bunun üzerine Roma Katolik Kilisesi tarafından Diyarbakır'da yeni bir Keldanî Patrikliği oluşturularak I. Yusuf (1681-1696) buraya patrik olarak atanmıştır.⁹ Böylece Nestûrî Kilisesi üç patrikliğe bölünmüştür:

Eliyalar: Musul /Elkoş Rabban Hürmüzd Manastırı'nı merkez edinmiş ve Eliya unvanını kullanmışlardır. Abuna ailesine mensup olup veraset sistemini devam ettirmişlerdir. Nestûrî geleneğine bağlı olmakla beraber her fırsatta Roma ile birleşmeye çalışmıştır.

Yusufiler: Yusuf Sulaka tarafından kurulan ve Roma Kilisesi'ne bağlı olan çizginin Urmiye/Husrova'da sona ermesiyle Diyarbakır'da yeniden ihdas edilmiştir. Roma ile birleşmiş ve patrikleri Yusuf unvanını kullanmışlardır.

Şem'uniler: Musul/Elkoş'taki Abuna ailesi mensupları tarafından Hakkâri/Koçanis'te kurulmuştur. Nestûrî geleneğini devam ettirmişlerdir.¹⁰

Elkoş ve Diyarbakır patriklikleri 1830'da birleşmiş, tamamen Roma'ya bağlanarak Keldanî Patrikliği adını almış ve veraset sistemine verilmiştir.¹¹ Beyti Ebevi ailesinin patrikliği Hakkâri/Koçanis'daki Şem'uniler arasında devam etmiştir.

Hakkâri'de Hıristiyan Varlığı ve Abuna Ailesinin Koçanis'e Yerleşmesi

Nestûrî kaynakları, Hakkâri'deki Hıristiyan varlığı patrikliğin bölgeye yerleşmesinden çok öncesine dayanmasına rağmen XIV. yüz-

⁸ Hakkâri'nin 18 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır.

⁹ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 59-80.

¹⁰ Muvaffık Nisko, *es-Süryanî İsmü'l-Hakiki li'l-Aramiyyin ve'l-Aşuriyyin ve'l-Kildan*, (Beyrut: Bisan li'n-Neşri ve't-Tevzii' ve'l-İlam, 2012), 39; Ramazan Turgut, "Koçanis: Üç Asırlık Nestûrî Patrikhane Merkezi (1600-1915)", *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu Bildirileri*, c. 2 (Ankara: Hakkâri Üniversitesi Yayınları, 2016), 21-23.

¹¹ Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi* (İstanbul: Doz Yayınları, 2005), 308; Kadir Albayrak, "Keldânîler", *DİA*, (İstanbul: 2002), XXV: 209.

yıldan önceki Hıristiyan varlığı hakkında birkaç atıf dışında herhangi bir malumat vermemektedir. Bu kısa atıflarda Doğu Kilisesi'nin kurucusu olarak kabul edilen yetmişlerden Mar Mari'nin MS. I. yüzyılın sonları ve II. yüzyılın başları arasında öğrencileri ile beraber Erzen, Nusaybin, Musul, Erbil güzergâhında misyon faaliyetlerini gerçekleştirirken öğrencisi Tomas'ı; Dasen, Zawzan, Ermenistan ve Med havalisine¹² göndermiş ve Tomas son olarak Gawar (Yüksekova) bölgesinde öldürülmüştür.¹³ Beth Dasen ve Beth Begash piskoposluk bölgeleri V. yüzyıldan beri bilinmelerine rağmen günümüz Hakkâri bölgesinden ziyade Duhok ve Erbil bölgelerini içermektedir. Bunun dışında kilise geleneği tarafından Jilo (Cilo) bölgesindeki Mar Zay'a aziz kültü IV. yüzyıla kadar götürülmektedir. Ancak bu atıflar dışında 1400lü yıllara kadar Hakkâri bölgesindeki Hıristiyan varlığı ile ilgili derin bir sessizlik sürmüştür. Nestûrî geleneğine göre Hakkâri bölgesindeki Hıristiyan yerleşimi esas olarak Timur'un baskıları sonucu Musul bölgesinden kaçarak bölgeye sığınan Hıristiyanlar tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Buradaki Hıristiyan varlığı esas olarak Moğol ve Timur dönemlerinden sonra dağılma ve gerileme sürecine giren kilisenin varlığını devam ettirmek için Musul- Van- Urmiye arasındaki dağlık alana sığınmaya başlaması ile görünür hale gelmeye başlamıştır. Hakkâri- Yüksekova- Çukurca üçgeninde bulunan derin vadilerde ve dağ yamaçlarında aşiretler halinde kümelenmiş Nestûrîlerin varlığı ile ilgili ilk bilgiler Şerefname'de (1597) geçmektedir.¹⁵ 1587-1640 yılları arası Hakkâri Beyliği emirlerinin tarihini ele alan "Mirname" isimli

¹² Beth Dasen; günümüz Duhok sınırları içerisinde, doğuda Akre ilçesinden Duhok şehir merkezine uzanan hattan İmadiye ilçesini de içine alarak günümüz Hakkâri sınırlarının güney bölgelerine kadar uzanan dağlık bölge için kullanılmaktadır. Beth Bagash, Erbil'in kuzey bölgelerini içermektedir. Zawzan, İslam kaynaklarında Musul'un kuzeyindeki dağlardan Ahlat'a ve Dicle'nin doğusundan Urmiye yakınlarına kadar olan geniş bir bölgeyi ihtiva etmekte olup yaylak anlamına gelmektedir. Geniş bilgi için bkz. Jean M. Fiey, *Assyrie Chrétienne*, v. I, (Beirut: Imprimerie Catholique, 1965). Ayrıca Yakut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, (Beirut: Dâr Sâdir, 1979), III, 158.

¹³ Amir Harrak, *The Acts of Mar Mari, the Apostle* (Leiden-Boston: Brill, 2005), 23-27; Albert Abuna, *Şühedaü'l-Maşrik* (Bağdat: yy, 1985), I, 19.

¹⁴ James F. Coakley, "Hakkâri", *GEDSH*, (ed. Sebastian P. Brock et al.), Gorgias Press, (New Jersey 2011), 186; David Wilmshurst, *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East, 1318-1913*, CSCO; Subsidia, v. 582, Tomus 104, (Louvain: Peeters, 2000), 227-228.

¹⁵ Şerefhan Bidlisi, *Şerefname*, (Diyarbakır: Deng Yayınları, 2006), 76-77.

eserde, Hakkâri bölgesindeki Hıristiyanlar "Mesihî" olarak isimlendirilmekte ve Hakkâri ile Bahdınan (İmadiye) emirleri arasındaki savaşlarda Hakkârili aşiretler ile beraber hareket ettikleri nakledilmektedir.¹⁶ Husrova/Urmiye'de patriklik yapan ve kısa bir süreliğine Koçanis'ı patriklik merkezi olarak kullanan Mar Eşai Şem'un (1638-1653) ölmeden kısa bir süre önce Roma'ya yazdığı mektupta kendisine bağlı olan bölgelerden bahsederken Çölemerik, Berwar, Gever, Cilo, Baz, Dasın, Tixuma, Tiyari¹⁷ gibi Hakkâri bölgesinde bulunan yerleşim yerlerinin isimlerini zikretmiştir. Elkoş ve Diyarbakır'daki patriklikler Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içerisinde yerlerini almışlar ve devletle olan ilişkilerini Ermeni Kilisesi üzerinden yürütmüşlerdir.¹⁸ Ancak Koçanis'te faaliyet gösteren Nestûrî Patrikliği XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı Devleti'nin idari sistemi içerisinde yer almamış, hatta devletin bu patrikliğin varlığından bile haberi olmamıştır. Hakkâri emirleri tarafından hükümet ve yurtluk- ocaklık şeklinde yönetilen bu bölgede, Osmanlının memurları olmadığı için doğrudan Hakkâri beylerine tabi olmuş, vergi ve cizyelerini onlara vermişlerdir. Cizre emiri Bedirhan Bey'in Nestûrîlere yönelik askerî harekâtlarından sonra Osmanlının gündemine girmiş ve bu tarihten itibaren "Nestûrî Taifesi" veya "Nestûrî Milleti" şeklinde Osmanlı yazışmalarında görünmeye başlamışlardır. Nestûrî Patriği ise Nestûrîlerden sorumlu resmi bir görevli olarak görülmüş ve kendisine maaş bağlanmıştır. Patrik unvanı yerine "Nestûrî Reis-i Ruhanisi" olarak tanımlanmıştır.¹⁹ Osmanlı Devlet Salnamelerinde Nesturi Patrikliğine hiç yer verilmemiştir.²⁰ Nestûrî patrikleri bu dönemden sonra sadece Nestûrîlerin

¹⁶ Bu eser, Hakkâri emirlerinden Yahya Bey (1611-1617) ve İmadeddin'in (1633-1640) kâtipliğini yapan Temer Yazıcı tarafından Farsça manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu eserin bir kopyası özel kütüphanemizde bulunmaktadır.

¹⁷ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 60.

¹⁸ Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler (1847-1918)", *Süryanilik ve Süryaniler*, Haz. Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Ankara: Orient Yayınları, 2005), 82-84; İbrahim Özcoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, (Basılmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri: 2006), 43. 19. yüzyılın ilk yarısından önce Nestûrîler ya da Keldanîler için kullanılan Murahhasa veya Marhasa terimi sadece Diyarbakır ve Elkoş/Musul Patrikliklerini kapsamaktadır. Canan Seyfeli, "Keldanî Patrikliğinin İdaresi ve Osmanlı Devlet Salnameleri", *SBARD*, 32/2 (Güz, 2018), 92, 101.

¹⁹ BOA, HR.MKT. 2.29 (9 Safer 1260); BOA, A.MKT.MVL. 51.42 (25 C. Evvel 1268); BOA, A.MKT.MVL. 49.29 (26 Zilka'de 1268); BOA, A.MKT.UM. 444.85 (12 C. Ahir 1277).

²⁰ Seyfeli, "Keldanî", 91.

dini önderi olarak görülmemiş aynı zamanda Nestûrîlerden alınacak vergilerin tahsili için de görevlendirilmişlerdir.²¹

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Nestûrîler arasında faaliyetlerine başlayan batılı misyonerlerin faaliyetleri iki dönemde yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilk dönem 1830-1850 yılları ve ikinci dönem ise 1880-1914 yılları arasına tarihlenmektedir.²² Aradaki fasıla Bedirhan Bey'in Nestûrîlere yönelik harekâtı neticesinde ortaya çıkan güvenlik endişesine dayanmaktadır. Ancak Berlin Antlaşması (1878) ile Hıristiyanların bulunduğu eyaletlerde ıslahat yapılacağına kabulü ile ikinci dönem misyonerlik faaliyetleri yeniden başlamıştır.²³ Urmiye, Musul ve Van'da kurulan misyonerlik merkezleri üzerinden Nestûrîler arasında yoğun çalışmalar başlamıştır. Urmiye Nestûrîleri genel olarak Rusya himayesinde Ortodoks Mezhebine geçerken İngiliz ve Amerikan Protestan misyonerleri ile Roma Katolik misyonerleri Hakkâri Nestûrîleri üzerinde kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Ancak İngiltere Canterbury Başpiskoposluğunun Urmiye'de "Archiepiscop of Canterbury's Assyrian Mission" isimli bir merkez kurması ve William Henry Browne'u Koçanis'a yerleştirmesiyle bir adım öne geçmiştir. Bu misyoner 1886'dan 1913 yılına kadar Koçanis'ta çalışmalarını yürütmüştür.²⁴

XVI. Mar Şem'un Ruel (1861-1903) ve Patrikliği

Ruel, kendisinden önce patrik olan Abraham'ın (1820-1861) kardeşi Benyamin'in oğludur. Abraham hayatta iken veraset usulüne uygun olarak kendisini patrik adayı olarak kutsamıştır. Genç yaşta patrik olmuştur. Papa IX. Pius, Musul Katolik Keldanî Kilisesi patriği Yusuf Avdo'nun (1847-1878) aracılığıyla 8 Aralık 1869'da düzenlenen Birinci Vatikan Konsili'ne davet edilmiştir. Konsile katılmak istemesine rağmen babası Benyamin izin vermemiştir.²⁵ Ruel,

²¹ Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyıl'da Nasturiler (İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta: 2009), 29.

²² Jelle Verheij, "Hakkâri, 'Batılılar' ve 'Nasturiler' Hakkâri'nin 19. Yüzyıl Tarihi ile İlgili Avrupa ve Amerikan Kaynakları", *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Hakkari Üniversitesi Yayınları, 2014), 79-93.

²³ Geniş bilgi için bkz. Selahattin Satılmış, *I. Dünya Savaşı Öncesinde Nestûrîler ve Misyonerlik Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir: 2006), 87-163; Dalyan, *19. Yüzyıl'da*, 122-150, Tark Ziya Arvas, *Hakkâri Nasturileri (1836-1936)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van: 2010), 92-117.

²⁴ BOA, A.MKT.MHM. 489.25.2 (24 Receb 1303); Satılmış, *I. Dünya*, 122- 124.

²⁵ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 133-134.

yabancı misyonerler ile en fazla ilişki kuran Nestûrî patriği olarak öne çıkmaktadır. Osmanlı Devleti; bölgedeki yabancı misyonerlerin faaliyetleri ve patriğin onlarla ilişkisi, Kürt- Nestûrî çatışmaları ve Berlin Antlaşması'ndan sonra büyüyen Ermeni olayları karşısında bir Nestûrî Meselesinin ortaya çıkmaması için çeşitli tedbirlere başvurmuştur. Bu meyanda Hakkâri'de merkezi otoritenin sağlanması için idari yapılanmada bazı değişiklikler yapılmış,²⁶ patriğe maaş bağlanmış ve çeşitli nişanlarla taltif edilmiştir.²⁷ Fakat bütün bunlara rağmen yabancı misyonerler ve devlet temsilcileri ile çalışmalarını devam ettirmiştir. Bazı yazışmalarının ele geçirilmesi, onu, Osmanlı Devleti nezdinde daha da şüpheli bir hale getirmiştir. Mart 1891'de Van'dan gönderilen bir yazıya göre Urmiye Ermenileri tarafından Mar Şem'un'a gönderilen bazı evraklar Bajêrge'de (Esendere) ele geçirilmiştir.²⁸ Yine Eylül 1892'de kendisi tarafından yazılıp bazı Nestûrî meliklerine (ağalarına) gönderilmiş mektuplar yakalanmıştır. Bu mektuplar patriğin amcaoğlu Nemrud tarafından çevrilmiş ve Van Valisi Bahri Bey tarafından Bab-ı Âli'ye gönderilmişlerdir.²⁹ Bahri Bey, Nemrud Efendi'nin devlete sadık bir adam olduğunu ifade ederek Hakkâri mutasarrıfı Ali Rıza Bey tarafından onun ve Tiyari Aşireti Reisi Melik İsmail'in Osmanlı namına kazanılmış olduklarını aktarmaktadır. Buna göre Nestûrîler; Nemrud ve Mar Şem'un taraftarları şeklinde ikiye ayrılmıştır.³⁰ Mar Şem'un, mektubun kendisine ait olduğunu inkâr etmiş fakat yapılan tahkikat sonucunda ona ait olduğu kesinlik kazanmıştır.³¹ Mahallî idare, Hakkâri sancak merkezinin Elbak (Başkale) olmasına ve güç kullanılarak yakalanmasının menfî etkilere mâtuf olmasına binaen temkinli davranmıştır. Tiyari Meliki İsmail'in, valinin yanına gelerek hükümetin emirlerine itaat göstermesi Mar Şem'un'u oldukça kızdırmıştır. Tiyar'e giden patrik, Melik İsmail'i köyden kovmuş ve aforoz etmiştir. Bu duruma kızan Melik İsmail de Koçanis'te bulunan Amerikan misyonerinin kendisine 15 Eylül 1892'de gönderdiği

²⁶ 24 Ağustos 1886'da Mar Şem'un Ruel, Elbak idare azasından Şeyh Hamid'in hükümet dairelerine kendi adamlarını yerleştirmesinden dolayı kendilerine haksızlık yaptığına dair şikâyetinde bulunmuştur. Bkz. BOA, DH.MKT.1361.178. (12 Ağustos 1302).

²⁷ Arvas, *Hakkâri*, 123-125.

²⁸ BOA, Y.MTV. 49.38.1 (12 Mart 1307).

²⁹ BOA, İ.HUS. 4.16.6 (11 Eylül 1308).

³⁰ BOA, İ.HUS. 4.16.6 (11 Eylül 1308).

³¹ BOA, BEO. 86. 6446 (14 Eylül 1308); BOA, BEO. 77. 5731 (14 Eylül 1308).

İngilizce bir mektubu hükümet yetkililerine teslim etmiştir.³² Mar Şem'un daha yakalanıp mahkeme edilmeden bu sefer Rusya'ya gönderilmek üzere birkaç sene evvel yazıp göndermediği bir mektubu Ocak 1893'te ele geçirilmiştir. Mektupta Rusya Devleti'nin himayesine girmek talebinde bulunduğu anlaşılmıştır.³³ Bütün bunların üzerine oldukça zor durumda kalan Mar Şem'un Ruel, mahkeme edilmek üzere Elbak'a geleceğini hükümet yetkililerine bildirmiş ve Temmuz ayında teslim olmuştur.³⁴ Elbak'a gelen patrik, hakkındaki şüpheleri gidermek için buradaki Osmanlı askerlerine para dağıtmak istemiştir.³⁵ Patriğin özellikle 93 Harbi'nden sonra bölgede etkinliğini artıran Rusya ile Ermeni olayları bağlamında bir takım kazançlar elde etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti durumunun nezaketine binaen patriğe ceza vermeyi uygun bulmamış, bunun yerine çeşitli uyarılarda bulunulmuştur. 15 Temmuz 1893'te affedilmesini isteyen bir telgraf³⁶ göndermiş, 18 Temmuz 1893'te bu defalığına affedildiği belirtilmiştir³⁷ ve ardından devlete olan bağlılığını sağlamak için maaş ve bir nişan ile taltif edilmiştir.³⁸

Van Valisi Bahri Bey, Nestûrîler ile ilgilenmiş ve özellikle Mar Şem'un'un faaliyetlerini izlemiştir. Fakat bütün bunlara rağmen patrik, Ruslar ve İngilizler ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Haziran 1894'te Londra'da bulunan dört Nestûrî tarafından Mar Şem'un'a 3 Mayıs 1894 tarihinde gönderilen mektuplar hükümet tarafından ele geçirilmiştir.³⁹ Van valiliğinin baskısı altında olan patrik bu durumu değiştirmek için İngiltere Canterbury Piskoposluğuna mektup göndererek İngiltere hükümetinin Osmanlı Devleti nezdinde kendilerine yardım etmesini istemiştir. Eylül 1894 yılında gönderdiği bu mektubunda; İstanbul'da Nestûrî bir vekilin ikamet etmesini ve Mar Şem'un'un Bab-ı Âli ile doğrudan muhaberede bulunmasına müsaade edilmesini talep etmiştir. Patrik mektubunda şu hususlara değinmektedir: "Valinin (Van Valisi Bahri Bey) yönetim biçimi Mar

³² BOA, Y.MTV. 69.77.1 (28 Eylül 1308).

³³ BOA, Y.MTV. 73.195.2 (2 K. Sani 1308); BOA, BEO. 132.19868.2 (11 C. Evvel 1310); BOA, Y.A.HUS. 278.16.2 (1 Temmuz 1309).

³⁴ BOA, Y.A.HUS. 275.119.1 (1 Haziran 1309); Y.A.HUS. 278.16.2 (1 Temmuz 1309).

³⁵ BOA, Y.MTV. 72/10 (18 C. Ahir 1310).

³⁶ BOA, Y.A.HUS. 278.32.2 (2 Temmuz 1309).

³⁷ BOA, BEO. 251.18751 (23 Temmuz 1309); BOA, Y.A.HUS. 278.32.001 (5 Temmuz 1309).

³⁸ BOA, A.MKT. MHM. 669.5. (20 Safer 1314); BOA, A. MKT. MHM. 669.3 (7 Safer 1314).

³⁹ BOA, BEO. 420.31433 (9 Zilhicce 1311).

Şem'un'un konumunu sekteye uğratmakta ve kilisesi ile cemaatini zaafa uğratmaktadır. Normalde Nestûrî cemaatinin sorunları ile ilgilenmek Mar Şem'un'un görevi iken bu görev, açıkça ona karşı gelen Nemrud'a tevdi edilmiştir. Nemrud desteklenmekte ve bu da nahoş olayların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Mahallî meclis, Nestûrî nahiyeleri meclislerinden her birinde Nestûrî bulunacak surette cânibi hükümeti seniye tarafından oluşturulmuştur. Hâlbuki şu son zamanlarda ilgili meclislerin azaları eskiden olduğu gibi benim tarafımdan değil, yerel yöneticilerin emrinde olan kişiler tarafından belirlenmektedir. Dolayısı ile Mar Şem'un ikinci plana atılmakta ve sekiz aydan beri maaşı verilmemektedir. Ayrıca Nemrud, 80 altın değerindeki buğday yükünü ele geçirerek kendi tasarrufuna almış ve patrik, maddi olarak zarara uğramıştır".⁴⁰ Mektuptan anlaşıldığı gibi onun siyasi ve idari yetkilerinin sınırlandırıldığı ve sadece dinî yetkilerini kullanması istendiği anlaşılmaktadır. Nestûrîler ile ilgili siyasi ve idari işler, mahallî yöneticiler ile uyumlu bir şekilde çalışan Nemrud ve adamlarına bırakılmıştır. Bu durum da patrik ailesi arasında ayrılıkların derinleşmesine neden olmuştur. İngiltere, patriğin taleplerini Osmanlı hükümetine bildirmiş ve hükümet de Bahri Bey'den değerlendirmesini istemiştir. Bunun üzerine Bahri Bey; "Nestûrîlerin meclis-i ruhanileri olmayıp onların dini işleri, reis-i millet olan Mar Şem'un tarafından, ilgili din adamları vasıtasıyla idare edilmekte olduğundan bizim Meclis-i Ruhani seçimlerine müdahale etmek gibi bir durumumuz olmamıştır"⁴¹ diye cevap vermiştir. Vali, Mar Şem'un'un dini işler ile meşgul olmasına kimsenin karışmadığını ancak politika ile ilgilenmesine müsaade edilmediğini ifade etmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen tam anlamıyla Browne ile Mar Şem'un'un Osmanlı Devleti'ne karşı olan faaliyetleri durdurulamamıştır. Nitekim vali, Bab-ı Âli'ye gönderdiği yazılarda Browne'nin faaliyetlerini etraflı bir şekilde aktarmıştır.⁴²

Mar Şem'un Ruel ile Nemrud Efendi Çekişmesi

Nemrud, Ruel'in amcası İshak'ın oğludur. Abraham, Şilimun, Şemuil ve Ebi Şalum isimli kardeşleri vardır. İshak öldüğü için Nemrud ve kardeşlerinin bakımını Mar Şem'un üstlenmiştir. Bunlardan

⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM. 533.19.5 (6 Eylül 1310).

⁴¹ BOA, A.MKT.MHM. 533.19.6 (22 Eylül 1310).

⁴² BOA, Y.MTV. 108.22.2 (21 Eylül 1310); BOA, Y.PRK.UM. 30.10 (30 Mayıs 1310).

Abraham 1884 yılında patrik adayı (*nazarite*) olarak takdis edilmiştir. En büyük patrik adayı Abraham olduğu için Nemrud ve kardeşleri, Ruel'den sonra patrikliğin kendi uhdelerine geçmesini umuyorlardı. Ancak daha sonra Patrik ile Nemrud arasında ortaya çıkan ihtilaflardan ve onların Keldanî Katolik Kilisesi'ne meyilli olmalarından dolayı bunu arzu etmemiştir.⁴³ Ruel'in Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyi olmamasına rağmen Nemrud'un; akıllı ve güvenilir biri olması ve Türkçe, Kürtçe ve Süryanice dillerine hâkim olması, onun mahallî yöneticiler tarafından ön plana çıkarılmasında etkili olmuştur. Özellikle Bahri Bey, Nemrud'u koruyup kollamış ve Nestûrîlerin idaresi ile ilgili görevler tevdi etmiştir. Ocak 1895'te Şemdinli Matranı İshak ile idare meclisi üyesi olan Nemrud Efendi'ye maaş tahsis edilmiştir.⁴⁴ Hakkâri meclis üyeliği dışında Bidayet Mahkeme Reisliği de yapmıştır.⁴⁵ Nemrud, aynı zamanda Kürt ileri gelenleri ile de güzel ilişkiler kurmuş ve evi sürekli misafirler ile dolup taşmıştır. Ruel'den daha fazla öne çıkmaya başlamış ve toplumsal sorunların çözümünde yardımına başvurulmuştur.⁴⁶ Bundan dolayı ikisi arasında derin ihtilaflar oluşmuş; Patrik ailesi ile Nestûrîler arasında Mar Şem'un taraftarları ve Nemrud taraftarları şeklinde iki grup ortaya çıkmıştır. Bu durum neticesinde Nemrud'un desteklediği Keldanî Katolik papazlar Nestûrîler arasında faaliyetlerini arttırmaya başlamışlardır.⁴⁷

1900'lü yılların sonlarına doğru Ruel-Nemrud çekişmesi İngiliz-Fransız misyonerleri çekişmesine dönüşmüştür. 1898 yılında Per de Frans isimli Katolik misyoner Hakkâri ve civarına gönderilmiştir.⁴⁸ Fransız Katolikler Nemrud'un nüfuzunu da kullanarak Nestûrîler arasında taraftar kazanma konusunda oldukça ümitli oldukları için Van'da bir misyon açmışlar ve çalışmalarını buradan yönetmişlerdir.⁴⁹ Mar Şem'un ve İngilizler bu durumdan oldukça rahatsız olmuşlardır. Nitekim Mar Şem'un'un bir taraftarı Tiyari

⁴³ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 135-136.

⁴⁴ BOA, DH.MKT. 337.73.1 (11 K. Sani 1310).

⁴⁵ Arvas, *Hakkâri*, 147.

⁴⁶ BOA, DH.ŞFR. 194.42 (25 Haziran 1312).

⁴⁷ Mar Eliy, *Tarihu Betariketi*, 135-138.

⁴⁸ BOA, Y.PRK.ASK. 144.84 (7 Eylül 1314); BOA, A.MKT.MHM. 642.2 (5 Temmuz 1315). Bu tarih ve sonrası salnamelerde Van, Çölemerik, Urmiye, Salmas, Geve vb. bölgelerde Katolik Keldanî Kilisesi'ne bağlı birçok papazın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bkz. Seyfeli, "Keldanî", 111-117.

⁴⁹ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 143.

Reis-i Ruhanişi adı ile Nisan 1899'da Nemrud ile Fransa Van konsolosunun halka para dağıtarak Katolik yaptıklarına dair şikâyetinde bulunmuştur.⁵⁰ Buna göre Nemrud Efendi Katolikliğe meyilli olup Fransa konsolosluğuyla ilişki içerisinde ve kendi adına bir mühür bastırarak yazışmalarda bulunmaktadır.⁵¹ Hem İngiltere hükümeti hem de Fransa hükümeti kendi taraftarı olan Nestûrî gruplar lehine Osmanlı Devleti nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. İngilizler ayrıca Urmiye'deki misyonlarını Van'a taşıma kararı almışlardır.

Nemrud bir hamle yaparak taraftarları ile beraber Keldanî Katolik Kilisesi'ne geçmek için Musul'a hareket etmiştir. Musul'da Keldanî Kilisesi'ne başvuruları üzerine durum hükümet yetkililerine aktarılmıştır. Bunun üzerine Musul vilayeti 6 Mart 1903'te bir yazı göndererek Tiyari Aşireti rüesâsından⁵² Nemrud'un kırk elli kadar adam ile beraber Musul'a gelerek Keldanî Katolik Patrikhanesi'nde misafir olduklarını ve Keldanî Kilisesi'ne geçmek istediklerini bildirmiştir. Vilayet, Nestûrîlerin öteden beri İngiliz nüfuzu altında olduklarını ve şimdi de Keldanî Kilisesi'ne geçerse Fransa nüfuzu altına gireceklerine⁵³ dikkati çekerek keyfiyeti bildirmiştir. Bab-ı Âli durumu Van'a bildirmiş, Van vilayeti de 22 Mart 1903'te; "Nemrud, Patrik Mar Şem'un'un amcasının oğlu, akıllı ve hükümete sadık bir adamdır. Mar Şem'un'a muhalif olarak öteden beri Katolik olduğu biliniyor ve Musul'a giderek Katolik olacağı daha önceden işitilmişti. Zaten Nestûrîler arasında Katolikliğe meyilli pek çok kişi vardır" şeklinde bir cevap vermiştir.⁵⁴ Bu durum Van vilayetinde herhangi bir telaşa sebebiyet vermemiş görünmektedir. Ancak bu esnada yaşanan bir gelişme durumu değiştirmiş, Nemrud'un planlarını bozmuş ve İngiliz misyonerlerinin patrik seçimini bir oldubittiye getirmelerini sağlamıştır.

Patrik Mar Şem'un Ruel'in Ölümü ve Patrik Seçimi

Nemrud ve en büyük patrik adayı olan kardeşi Abraham'ın Keldanî Kilisesi'ne geçmek üzere Musul'da buldukları esnada 1 Nisan

⁵⁰ BOA, DH.TMİK.M. 67.72.3 (22 Mart 1315).

⁵¹ BOA, DH.ŞFR. 257.100 (13 Mart 1317).

⁵² Bir Nestûrî aşiretinin ismi olan Tiyari, Hakkâri Nestûrîlerini belirtmek için sıklıkla kullanılmıştır.

⁵³ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.2 (22 Şubat 1319).

⁵⁴ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.5 (9 Mart 1319).

1903'te Çölemerik'ten çekilen bir telgraf ile Mar Şem'un Ruel'in vefat ettiği bildirilmiştir.⁵⁵ Ruel, ölümünden kısa bir süre önce, İngiliz misyoner Browne tarafından daha küçüklüğünden beri eğitilip patrikliğe hazırlanan 16 yaşındaki yeğeni Benyamin'i matran olarak kutsamıştır. Durum Van vilayetine bildirilerek Benyamin'in yeni patrik olarak seçilmesi ve takdis edilmesi için hazır bulunması şart olan Şemdinli Matranı'nın⁵⁶ Koçanis'e gönderilmesi ile ilgili Şemdinli kaymakamına talimat verilmesi istenmiştir. Durumdan haberdar olan Nemrud, oldukça hazırlıksız yakalanmıştı. Matran Eliya Abuna, Nemrud ailesinin o anda hissettiklerini şu şekilde kaydetmiştir: "Keşke biz bugün Koçanis'te olsaydık. Patriklik tartışmasız bizim olurdu".⁵⁷ Nemrud, Musul'dan Van vilayetine bir telgraf çekerek Şemdinli Matranı'nın Koçanis'e getirilmesi emrinin ertelenmesini ve kendisi Koçanis'e ulaşıncaya kadar herhangi birisinin patrik olarak seçilmemesini istemiştir. Ancak vilayet bu talebi göz ardı ederek Şemdinli'ye verilen talimata uygun olarak matranın askeri bir müfreze marifetiyle Koçanis'e gönderilmesinde karar kılmıştır. Mevsimin olumsuz hava şartlarına rağmen matran, hızlı bir şekilde Koçanis'e ulaştırılmıştır. 3 Nisan 1903'te Çölemerik'ten gönderilen bir telgraf ile Benyamin'in yeni patrik olarak seçildiği Bab-ı Âli'ye bildirilmiştir.⁵⁸ Ruel, 29 Mart'ta ölmüş ve 3 Nisan'da Benyamin'in patrik seçildiği bildirilmiştir. Ancak Koçanis'te bulunan İngiliz misyonerlerin bildirdiğine göre Şemdinli Matranı Hananişo', gerçekte

⁵⁵ BOA, DH.ŞFR. 304.14 (19 Mart 1319); DH.MKT. 681.32.2 (7 Muharrem 1321). Ruel, 29 Mart'ta ölmüştür. Bkz. Mar Aprem Mooken, *The History of the Assyrian Church of the East in the Twentieth Century*, St Ephrem Ecumenical Research Institute, (Kottayam, 2003), 74. 16 Mart'ta öldüğünü bildiren kaynaklar varsa da bu isabetli gözükmemektedir. Bkz. Mar Shimun Theodore, *The History of the Patriarchal Succession of the d'Mar Shimun Family* (USA: Mar Shimun Memorial Foundation, 2008), 43; Norman Solhkhah, *The Assyrian Martyr Mar Benjamin Shimun Patriarch of the Church of the East* (Chicago: Center for the Assyrian Genocide Studies, 2008), 1.

⁵⁶ Şemdinli Matran'ı, Nehrili Şeyh Muhammed Sıddık'ın tazyiklerine dayanmadığı için 1896 yılında 150 kadar Nestûri ailesi ile beraber İran'a geçmek istemiştir. Ancak Urmiye bölgesinde etkin olan Rus misyonerlerinin kendisi üzerinde nüfuz kurması ihtimali göz önünde bulundurulduğundan böyleleri olumsuz bir durum ile karşılaşmamak için bölgedeki etkili aktörlerden birisi olan Musa Bey'in yardımıyla İran'a geçişine müsaade edilmemiş, güvenli bir şekilde Koçanis'a ulaştırılmış ve bir müddet burada kalmıştır. Bkz. Emel Demir Görür, "Hakkâri Sancağı'nda Nasturi Olayları (1896-1897)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXXIV/2 (2019): 489.

⁵⁷ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 143.

⁵⁸ BOA, BEO. 2077.155711 (21 Safer 1321).

10 Nisan'da Koçanis Köyüne ulaşmış ve 12 Nisan'da Benyamin'i yeni patrik olarak takdis etmiştir.⁵⁹ Şemdinli Matran'ı 16 Nisan'da 31 arkadaşının imzaları ile Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta Nestûrî ruhanilerin ittifak halinde 13 Nisan 1903 tarihinde Benyamin'i Mar Şem'un sıfatıyla patrik olarak seçtiklerini bildirmiştir.⁶⁰ Matran Mar Eliya'nın aktarımına göre; Van Valisi, Nemrud'un gönderdiği yazıdan sonra onun Katolik olduğunu öğrendiğini ve "madem onlar farklı bir mezheptendirler niçin Nestûrî patriğinin seçim işine karışıyorlar" diyerek kızdığını belirtmiştir. Ardından Nemrud'un talebinin gerçekleşmemesi için yeni patrik seçimi işlemlerinin seri bir şekilde bitirilmesi emrini verdiğini belirtmektedir.⁶¹ Doğrusu patrik seçimi işinin Van vilayetinin de yardımıyla hızlıca sonuçlandırılmasını, Vali'nin Nemrud'un Katolik olduğunu öğrenmesine bağlamak mümkün değildir. Yukarıda Van valisinin yazışmasında da görüldüğü gibi daha Ruel ölmeden önce Nemrud'un öteden beri Katolik olduğundan haberdardı. Yeni seçilen patrik daha 16 yaşında bir çocuk idi. Normal şartlar altında Koçanis'te hazır bulunan Nemrud'un kardeşi Matran Abraham'ın seçilmesi gerekiyordu. Ancak İngilizler yeni patriği Katoliklere kaptırmamak için Nemrud'un yokluğunu da fırsat bilerek Van Valisi Tahir Paşa üzerindeki etkinliklerini kullanmışlar ve acele bir şekilde kendi adaylarını seçtirmişlerdir. Daha sonraki yazışmalarda da göreceğimiz gibi Van vilayeti, Nemrud ve Keldanî Patrikliği'nin yapmış olduğu bütün itirazların Bab-ı Âli tarafından reddedilmesinde belirleyici olmuştur.

Musul vilayeti 4 Nisan'da Bab-ı Âli'ye gönderdiği yazıda patriklik kendi hakkı olan Nemrud'un kardeşi Matran Abraham'ın da bugün Hakkâri'den Musul'a geldiğini ve Keldanî Kilisesi'ne geçmeye karar veren gruba katıldığını bildirmiştir. Buna göre Keldanî patriği durumu hükümete arz etmektedir. Patriğin ölümünün Nestûrîler arasında mezhep değiştirme işini tetikleyeceğini belirttikleri Nestûrîlerin Keldanî olması, onları İngiliz taraftarlığından sarfınazar etmeleri tabîî olması ile faideden gayri hali ve fakat Katolik

⁵⁹ Kurds and Christians, ed. F. N. Heazell vd., Wells Gardner (London: 1913), 165. Bu durumda Şemdinli Matran'ın gelişinden önce hükümet yetkililerine yeni patriğin seçildiği bilgisi verilerek hükümetin yanıltıldığı anlaşılmaktadır.

⁶⁰ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.14 (3 Nisan 1319).

⁶¹ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 141- 142.

mezhebine geçenlerin de burada Fransızlara temayülü zahir olduğu beray-ı malumat arz edilmiştir.⁶² Vilayet yeni gelişen durumu Bab-ı Âli'ye arz ederek ona göre hareket etme ihtiyacı hissetmiştir. Bunun üzerine Bab-ı Âli, 16 Nisan'da Van ve Musul vilayetlerine gönderdiği yazıda Osmanlı Devleti'nde mezhep değiştirmenin serbest olduğunu ancak bir aşiret halkının topluca mezhep değiştirme işine hükümet tarafından kesinlikle müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir.⁶³ Van vilayetinden verilen cevaba göre Musul'a gidenler zaten eskiden beri Katolik olup öyle Musul'da şayi olduğu gibi Tiyari Aşireti'nin mezhep değiştireceğine dair herhangi bir malumat yoktur.⁶⁴ Her iki vilayet Bab-ı Âli ile yazışmalarında patrikliğin Nemrud'un kardeşi Matran Abraham'ın hakkı olduğunu belirtmektedirler. Bununla beraber patriğin ölümünden sonra Nestûrîler arasında Katolik mezhebine geçişin artabileceği ve öteden beri İngiliz nüfuzu altında olan Nestûrîlerin, Fransa nüfuzu altına gireceğini göz önünde bulundurarak bu durumun olumsuz etkiler ortaya çıkaracağından toplu bir şekilde mezhep değiştirme engellenmiştir.⁶⁵ Bunun üzerine Keldanî Kilisesi'ne geçişine izin verilmeyen Nemrud, 20 Nisan'da Musul'dan ayrılmıştır.⁶⁶

Benyamin'in patrik olarak seçilmesinden sonra resmî işlemlerinin yapılması için serîan Hakkâri'ye gelmesi istenmiştir. Berat-ı âli, maaş ve nişan taltifi gibi resmi işlemlerin yapılması için emir verilen Adliye ve Mezahib Nezareti ise yaptığı inceleme sonucunda; Nestûrîlerin diğer cemaatler gibi belli bir usûle göre tayin edilen bir patriklerinin olmadığını, Mar Şem'un ünvanlı bir reis-i ruhanileri varsa da bunun atamasının nasıl yapıldığına dair nezaretlerinde herhangi bir işlem ve muhabere kaydı bulunmadığını beyan etmiştir. Öyle ki vefat eden Mar Şem'un ile ilgili dahi bir kayıt yoktur. Sadece ölen patrik yerine birâderzâdesi Benyamin'in seçildiğine dair Çölemerik'ten gelen telgraf olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ Bunun üzerine Divân- Hümayun kayıtları incelenmiş ve ancak sadece Musul Nestûrî Murahhasası olan Murukin (1700-1723) ile ilgili eski kayıtlar bulunabilmiştir. Bu tarihten sonra Nestûrî taifesine ne murah-

⁶² BOA, DH.TMİK.M. 140.52.6 (4 Nisan 1319).

⁶³ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.4 (3 Nisan 1319).

⁶⁴ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.9 (5 Nisan 1319).

⁶⁵ BOA, BEO.2051. 153803 (22 Muharrem 1321).

⁶⁶ BOA, BEO. 2061. 154503.1 (5 Safer 1321).

⁶⁷ BOA, BEO. 2077. 155711 (21 Safer 1321).

hasa ne de patrik unvanı ile berât-ı ali verilmediği anlaşılmıştır. Patrik ataması usûlüne göre yeni seçilen patrik veya murahhasalar bağlı oldukları patrikhane üzerinden muamelelerini gerçekleştirmektedirler. Bunun dışında maaş işlemleri için Maliye Nezaretî'nden bilgi istenmiş ve orada da Mar Şem'unlara verilen maaş ile ilgili bir kayıt bulunamamıştır. En sonunda Van vilayetine başvurulmuş ve oradan alınan bilgi ile eski patriğe ödenen maaşlar hakkında bilgi alınmış ve yeni patriğin maaşı belirlenmiştir.⁶⁸ Aslında bütün bunlardan şu anlaşılmaktadır: Nestûrî Kilisesi'nin devlet ile ilişkileri hem yeni hem de çok zayıftır.

Patrik Mar Şem'un Benyamin'e Yapılan İtirazlar

Benyamin'in patrik seçilmesinden sonra Nemrud taraftarı olan Nestûrîler ile Musul Keldanî Katolik Piskoposluğundan bu seçimin usûlüne göre yapılmadığından dolayı iptal edilmesini isteyen birçok başvuru yapılmıştır. Keldanî Patriği tarafından 14 Haziran'da Dâhiliye Nezaretî'ne sunulan itiraz dilekçesi oldukça önemlidir. Buna göre 14 yıl önce buyurulan bir irade-i seniyye mucibince Nestûrîlerin mezheplerini terk edip Rusların himâye ettiği Ortodoks, İngilizlerin himâye ettiği Protestan ve Fransızların himâye ettiği Katolik mezhebine geçebilecekleri his olunmaktadır. Bu mezhepler yabancı devletlerin himâyesinde iken sadece Keldanî Katolik Piskoposluğu doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlıdır. Hem bundan dolayı hem de Nestûrîlerin esas mezhebinin Keldanî Katolik olması hasebiyle bu mezhebe geçmeleri devletin siyasası için daha uygundur. Nestûrîlerin Keldanî mezhebine geçmelerinin önu açılması gerekirken mahallî yöneticiler tarafından engellenmektedir.⁶⁹ Hakkâri'deki Nestûrî ileri gelenleri arasında da Diz Aşireti reisi Berho ve yirmi arkadaşı ile Tuhub Aşireti vekili özellikle patriklik seçiminin usûlüne uygun yapılmadığını, 16 yaşında bir çocuğun Mar Şem'un olarak görev yapamayacağını belirterek; Nestûrî patrikliğinin ya Keldanî Katolik Patriğinin uhdesine verilmesi ya da Nemrud Efendi'nin kardeşinin patrik yapılmasını istemişlerdir.⁷⁰ Fakat bütün bu itiraz ve istekler Van vilayetinden bildirilen Mar

⁶⁸ BOA, BEO. 2684.201252.1-9 (25 Safer 1321).

⁶⁹ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.20 (1 Haziran 1319).

⁷⁰ BOA, DH.TMİK.M. 1159.22.1 (20 Ağustos 1319); BOA, DH.TMİK.M. 140.52.11 (2 Haziran 1319); BOA, BEO. 2164.162293 (14 C. Ahir 1321).

Şem'un Benyamin'in Nestûriler arasında şüpheye mahal bırakmayacak şekilde kabul gördüğü beyanına binaen reddedilmişlerdir.⁷¹

Patriklik makamının ellerinden çıkmasını kabullenmek zorunda kalan Nemrud ve Keldanî Piskoposluğu, bunun üzerine Nestûriler arasında faaliyetlerini daha da yoğunlaştırmışlardır.⁷² 18 Temmuz'da Van'a gelen Nemrud, vali ile görüşerek Van eski valisi Bahri Paşa'nın isteği üzerine Katolik mezhebine meylettğini belirtmiş ve kardeşinin patrik olması gerekirken istikbâli mahvedilerek daha bir çocuk olan Benyamin'in patrik seçildiğini beyan etmiştir.⁷³ Buradan Bahri Bey döneminde İngilizlere karşı bir denge unsuru olması için Nemrud'a çeşitli sözler verildiğini anlaşılmaktadır. Ancak Van valisi Tahir Paşa, İngiliz misyonerlerinin lehine bu dengeyi bozmuştur. Musul Keldanî Piskoposluğu tarafından Van ve Çölemerik'te Keldanîlerin dinî işleri ile ilgilenmek için görevlendirilen papazların çalışmalarına izin verilmemiştir. Bab-ı Âli'ye bildirdiğine göre vilayette hiç Katolik yoktur. Nemrud Efendi Katolik olmuş ise de şimdi Nestûriler ona mürted gözü ile baktıkları için ahalinin teveccühünü kaybetmiştir. Vali'ye göre Nemrud, cin fikirli biri olup münasip bir görevle bölgeden uzaklaştırılmalıdır.⁷⁴ Nemrud'un Katolik papazlar ve Fransız misyoner Pör de Frans ile beraber Nestûriler arasında yoğun faaliyetler yürüttüğü ve bunun da Nestûriler arasında çelişkiyi körüklediğini belirtilerek bu papazların çıkarılması ve Nemrud'un da uygun bir görevle acilen bölgeden çıkarılması istenmiştir.⁷⁵ Yine vilayetin beyanına göre Nemrud'un yanına giden Fransız papazlarından birisinin Nestûriler arasında şüphe oluşturacak bazı teşebbüslerde bulunduğu halde Mar Şem'un Benyamin hükümetin tebligatına göre hareket etmiş ve seçtiği tarihten itibaren biraderini Nestûrî aşiretleri arasına göndererek ibraz-ı sadakat etmektedir. Patriğin maaşının gecikmesi Nem-

---

⁷¹ BOA, BEO. 2183.163589 (5 Receb 1321); BOA, DH.TMİK.M. 159.22.2 (11 Eylül 1319).

⁷² Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 143.

⁷³ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.26 (5 Temmuz 1319).

⁷⁴ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.26 (5 Temmuz 1319); BOA, BEO. 2129.159672 (7 C. Evvel 1321).

⁷⁵ BOA, BEO. 2125.159339 (14 Temmuz 1319); BOA, DH.ŞFR. 309.117 (22 Temmuz 1319).

rud'un ona karşı olan faaliyetlerine revaç kazandıracağından bu konuda acele edilmesi gerekmektedir.⁷⁶ Hakkâri'de Katolik bulunmadığı gerekçesiyle bu papazların çıkarılmaya çalışılması üzerine Fransa konsolosluğu devreye girmiş ve Browne'un 13 yıldır orada bulunmasına rağmen niçin bölgeden çıkarılmadığı şeklinde itiraz edilmiştir. Buna karşın verilen cevapta Browne'un Nestûrîlerin işlerine karışmadığı ve mezhep değiştirmelerine yönelik herhangi bir faaliyet yürütmediği belirtilmiştir.⁷⁷ Vali ısrarla bölgede Katolik Keldanî olmadığı için bu görevlilerin çıkarılması için çalışmıştır. Ancak Patrik Ruel'in ölmesi ve patriklik tartışmalarının başlamasından önceki vilayet yazışmalarında vilayet dâhilinde Nestûrîler arasında Keldanî Katolik mezhebini kabul eden birçok kişi olduğu belirtilmişti. Bu yazışmalara göre burada Keldanî Katolik Piskoposluğu tarafından görevlendirilen birçok papaz vardır. Van'da Katolik Keldanî din işlerini yürüten Huri Hürmüz'den alınan bilgilere göre vilayette 3300 Keldanî Katolik olduğu⁷⁸ bildirilmiştir. Nitekim salnâmelerde de 1899 yılından itibaren Keldanî papazların burada görev yaptığı anlaşılmaktadır.⁷⁹ Ayrıca Nemrud'a yönelik ifadelerde de kullanılan üslûp değişmeye başlamış, devlete sadık ve akıllı biri olarak tarif edilen Nemrud daha sonra cin fikirli ve bölgede bozgunculuk çıkaran birisi olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Aslında tüm bu olaylar esnasında Koçanis'te bulunan ve Benyamin'in patrik olmasını sağlayan İngiliz misyoner Browne iken belki de onun hakkında olumlu beyanatta bulunan tek vali, Tahir Paşa'dır. Bu arada Başkaleli Şeyh Hamid Paşa'nın çabaları ile Nemrud ile Mar Şem'un Benyamin'in arası bulunmaya çalışılmış ve ortam yumuşatılmıştır. Böylece Nestûrîler arasında artık Benyamin'in patrikliği ile ilgili bir tartışma kalmamıştır.⁸⁰

Mar Şem'un Benyamin (1903-1918)

Ruel'in kardeşi Eşai'nin oğlu Benyamin, 1887 yılında Koçanis'ta doğmuştur. Nestûrî dinî eğitimi dışında kız kardeşi Surma ile beraber İngiliz misyoner Browne tarafından özel olarak eğitilmiştir. Browne'dan başta İngilizce olmak üzere çeşitli dersler almıştır. 1895'te babasının ölümü üzerine Benyamin ve kız kardeşi Surma,

⁷⁶ BOA, BEO. 2684.201252.008 (12 K. Sani 1319).

⁷⁷ BOA, DH.TMİK.M. 59.22.7 (12 K. Sani 1319).

⁷⁸ BOA, DH.TMİK.M. 140.52.11 (18 Şubat 1319).

⁷⁹ Seyfeli, "Keldanî", 111-117.

⁸⁰ BOA, DH.TMİK.M. 59.22.3,4 (3 Nisan 1319).

diğer patrik adayları olan Abraham ve Yuna ile birlikte amcalarının yanına yerleşmişlerdir.⁸¹ 2 Mart 1903'te amcası Mar Ruel tarafından matran (başpiskopos) olarak kutsanmış⁸² ve daha sonra patrik olarak seçilmiştir. Patrik olduktan sonraki Nemrud ve Katoliklerin yoğun muhalefeti ile karşılaşmış fakat İngiltere Canterbury Başpiskoposluğu ve Van Valisi Tahir Paşa'nın yardımları ile durumun üstesinden gelmiştir. İngiliz misyonerlerin kendi adaylarını patrik yapmaları üzerine hem Katolik misyonerler hem de Keldanî piskoposluğu tarafından görevlendirilen papazlar birkaç yıl boyunca yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁸³ Bu süre içerisinde Benyamin ve onu destekleyen İngiliz misyonerler olabildiğince Osmanlı yetkilileri ile uyumlu hareket etmeye gayret ederek Katoliklerin faaliyetlerinin daha görünür olmasına ve yetkililerin onlara karşı tedbir almaları için çalışmışlardır. Özellikle Mar Şem'un üzerinden yetkililere ulaşmaya çalışarak Keldanî Katolik papazları, Nestûrî mezhebini bozmaya çalışmak ve mezhep değiştirmekle suçlamışlardır. Koçanis'ta bulunan Browne'u, Keldanîler ile Mar Şem'un arasında tefrika çıkarmakla suçlayan Keldanî Katolik Piskoposluğunun şikâyeti üzerine Bab-ı Âli keyfiyeti Van Vilayetine sormuştur. Van Vilayeti de gönderdiği cevapta Keldanî Katolik Kilisesi'nin gönderdiği papazların Nestûrîleri, Keldanî yapmaya çalışarak tefrika çıkardığı ve Nemrud'un da onlarla iş tuttuğu şeklinde tamamen Nemrud'u suçlayan ve Browne'un Nestûrîlerin mezheplerine karışmayıp onların eğitimi ve gelişimi için kendisini vakfeden bir kişi olarak tanıtıp aklandırmıştır.⁸⁴

Keldanî ve Nestûrîler arasında çekişmede özellikle devlet yetkilileri nezdinde sürekli mevzi kaybetmeye başlayan Keldanî Katolik Patrikliği, 25 Mayıs 1906 tarihinde Adliye ve Mezahib Nezaretine uzun bir yazı göndermek ihtiyacı duymuştur. Patrik Emanuel Toma (1900- 1947) tarafından gönderilen bu yazıda şunlar ifade

⁸¹ Dalyan, "I. Dünya Savaşında Nasturi Patriği Mar Şamun Benyamin ve Faaliyetleri", *Savaşın Devoletlerin Tarihçilerinin Gözüyle 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu*, 12-15 Kasım 2014, (Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2014), 984-985.

⁸² Theodore, *The History*, 43. Benyamin'in amcası tarafından piskopos olarak kutanma tarihi için 1 ve 15 Mart gibi farklı tarihler verilmekte ise de her hâlükârda Ruel'in ölümünden kısa bir süre öncedir. Bkz. Solkhah, *The Assyrian*, 1; Mooker, *The History*, 73.

⁸³ Satılmış, *I. Dünya*, 94-96.

⁸⁴ BOA, DH.TMİK.M. 195.33.5,7 (11 K. Sani 1321); BOA, BEO. 3106.232911 (11 C. Evvel 1325).

edilmektedir: “Keldanî cemaati cinsiyet ve milliyet bakımından bir-
 dir. Fakat mezhep ve yaşam tarzı bakımından Keldanî ve Nestûrî
 olmak üzere iki kısımdır. Keldanîler mâmur bölgelerde yaşamakta
 iken Nestûrîler dağlık bölgede aşiretler halinde yaşamaktadırlar.
 Zaho, Akre, Zibar ve İmadiyahdeki Nestûrîler, Katolik olduktan
 sonra aralarında açılan mekteplerin marifetiyle Nestûrîlerin yaşam
 tarzını terk etmişler ve devlete bağlı uysal vatandaşlar olarak so-
 rumluluklarını yerine getirmeye başlamışlardır. Eski patriğimiz
 Eliya (1878-1894) zamanında Nestûrîlerin bir kısım ileri gelenleri
 ona başvurarak Keldanî olmak istemişlerdi. 17 yıl evvel Nestûrîlerin
 Keldanî Mezhebine geçişlerine devlet tarafından müsaade edilmiş-
 tir. O zamandan beri birçok Nestûrî mezhebini değiştirerek Keldanî
 olmuştur. Bunlar eski yaşam tarzlarını terk ederek medeni bir hüvi-
 yet kazanmışlardır. Selefim Patrik 'Abdyeşu' (1894-1899) da bu faa-
 liyetlere devam etmiştir. Bunların bazı köylerinde mektepler açılmış
 ve din adamları gönderilerek din hizmeti sunulmuştur. Protestan
 misyonerleri reisi olan Browne, Keldanîliğin Nestûrîler arasında
 hızlıca yayılmasından dolayı 20 seneden beri Koçanis'te verdiği
 emeklerinin heba olduğunu görünce dört beş yaşından beri eğitip
 büyüttüğü ve şimdi de patrik yaptığı Mar Şem'un Benyamin üze-
 rinden bize yönelik şikâyetle bulundurmaktadır. Van'dan gelen ya-
 zıya göre Browne'un Nestûrîlerin kadim mezheplerini muhafaza
 etme gayretinde olduğu belirtiliyor. Şimdi bir İngiliz olan Browne
 memleketini bırakıp Koçanis gibi âsâr-ı medeniyetten mahrum bir
 köyde ikamet etmesi Nestûrîlerin mezheb-i kadimelerini muhafaza
 etmek için midir? Bu konuda Van Valiliğinin, Keldanî Kilisesi'nin
 faaliyetlerine engel olmasına mâni olunuz.⁸⁵ Mahallî yetkililerin bü-
 tün dikkatlerini sadece Katoliklerin faaliyetlerine verip Browne'un
 faaliyetlerini görmeye başlaması Vali Tahir Paşa'dan sonra gelen
 Van Valisi Ali Rıza Bey'in gelmesinden sonra başlamıştır. Nitekim
 Nisan 1907'de Browne'un 25 seneden beri Hakkâri'de bulunduğu,
 geçen sene memleketine gittiği ve şimdi yeniden bölgeye geldiği ak-
 tarılmış ve devlet için zararlı faaliyetlerde bulunduğu bildirilmiş-
 tir.⁸⁶

⁸⁵ BOA, DH.TMİK.M. 195.33.8 (12 Mayıs 1322).

⁸⁶ BOA, DH.TMİK.M. 242.22 (7 Nisan 1323).

Nestûrî Kilisesi'nin Karşı Hamlesi

Mar Şem'un Benyamin patrik seçilmesi sürecinde ve sonrasında birkaç yıl boyunca sürekli Katolik Keldanî Kilisesi, Nestûrîler arasında yoğun faaliyetler yürütmüştür. Nestûrî patrikliğinin toparlanması ile beraber 1907 yılından itibaren Keldanî Katolik bölgesi olan Musul Vilayeti sınırları içerisinde çalışmalarına başlayarak karşı atağa geçmeye başlamıştır. Birçok Keldanî papaz ve din görevlisi Nestûrîliğe geçerek Koçanis'e gelmişlerdir.⁸⁷ Keldanîler her ne kadar hükümet nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuşlarsa da bu bireysel mezhep değiştirme olarak görüldüğünden herhangi bir işlem yapılmamıştır. Fakat bu Nestûrîliğe geçiş yapan papazların daha sonra Musul bölgesine dönerek faaliyette bulunmalarına Keldanîlerin şiddetle karşı çıkmasından ve durumun bölgede çeşitli olumsuzluklara sebep olmasından dolayı müsaade edilmemiştir. Nitekim 1908 yılında Keldanîlerin kadim merkezi Elkoş'u terk ederek Koçanis'a gelen papazlardan olan Eliya Abuna ile Cercis Abuna, 1910 yılında eski bölgelerine dönmek istemiş fakat Keldanîler buna itiraz etmişlerdir. Bunlardan Eliya Abuna, İngiltere Musul Vis Konsolonsluğu tercümanı görevini yapan Nemrud'un evine sığınmak zorunda kalmıştır.⁸⁸ Osmanlı Devleti burada Keldanîlerin talebi doğrultusunda hareket etmiştir.

Keldanîler arasında birçok taraftar kazandıklarını fark eden İngiliz misyonerler ve Nestûrî patrikliği, Musul Vilayetindeki Keldanîler arasında misyonerlik faaliyetleri yapmak için şartların uygun hale geldiğine kanaat getirmiş ve daha düzenli faaliyet yürütmek için orada bir istasyon kurmayı düşünmüşlerse de bunu gerçekleştirememişlerdir.⁸⁹ Bunun üzerine Van'da Nestûrî çocuklarının eğitimi için açılan okulun, Van ve Musul bölgelerinin ortasında bulunan ve bütün Nestûrîlerin ulaşması için daha elverişli olan İma-diye'ye taşınmasına karar verilmiştir. Hâlbuki İngiliz misyonerler

⁸⁷ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 144-146. 4 Ekim 1911'de Musul'daki Keldanîler, Mar Şem'un tarafından bazı Keldanî din adamlarına dini rütbelere ihdas edilerek askerlik görevinden kurtarılmaya çalışılmaktadır şeklinde şikâyetinde bulunmuşlardır. Bkz. BOA, BEO. 3945.295863 (10 Şevval 1329).

⁸⁸ BOA, BEO. 3720.278957 (21 Mart 1326). Nemrud bundan bir yıl önce Çölemerik meclis idare azası olarak Tiyar Aşireti ile Bervar Aşireti arasında sulh yapmak için görevlendirilmiştir. Bkz. BOA, DH.MKT. 2865.62 (18 Haziran 1325); BOA, BEO. 3595.269595 (16 C. Ahir 1327). Tam olarak ne zaman ve niçin Musul'a gittiği belli değildir.

⁸⁹ Satılmış, *I. Dünya*, 143; Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 146.

Van'da okul ve kilise kurmak için güçlkle ruhsat almışlardı.⁹⁰ Fakat İmadiye bölgesinde sakin Müslüman, Yakubi ve Süryanilerin de aralarında olduğu birçok kişi buna karşı çıkararak buna müsaade edilmemesi için hükümete başvurmuşlardır.⁹¹ En sonunda İmadiye bölgesine okul açmaya muvaffak olmuşlarsa da kısa bir süre sonra İngiliz misyonerlerin Osmanlı topraklarından çekilmeye başlamalarından dolayı beklenen fayda görülememiştir.⁹² İngiliz misyonerleri ve Nestûrî patrikliğinin bu faaliyetleri Osmanlı Devleti yetkililerinin de dikkatini çekmiştir. Buna göre Urmiye Nestûrîleri arasında Ortodoksluğun büyük bir ivme kazanmasına paralel olarak İngilizler de Osmanlı tebası Nestûrîler arasındaki faaliyetlerine hız vermişlerdir.⁹³ 16 Ekim 1911 tarihli Harbiye Nezareti'nin yazısı ise daha önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Buna göre; Keldanîler köylerde kendi hallerinde çiftçilik ile meşgul olup devlete mutî olan insanlar iken Tiyari ve Tuhub namında ve yaklaşık otuz bin nüfusu olan Nestûrîler ise cahil ve devlete itaat etmeyen bir topluluktur. Bunlar ancak zor kullanılarak mutî hale getirilebilir. İleride isyan etmeyi düşündükleri için ovadaki (Musul Vilayetindeki) Keldanîleri de kendilerine ilhak etmek istiyorlar. Özellikle otuz seneden beri aralarında yaşayan Browne, onları İngilizler namına elde edip tahrik etmektedir.⁹⁴ Nestûrîler ve Keldanîlerin karşılıklı faaliyetleri Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine kadar devam etmiştir.⁹⁵

⁹⁰ Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 147-148; Satılmış, *I. Dünya*, 144.

⁹¹ BOA, DH.İD. 123.4.5,8 ,14 (19 Mayıs 1327)

⁹² Satılmış, *I. Dünya*, 147.

⁹³ BOA, DH.İD. 123.4.5,8 ,14 (19 Mayıs 1327).

⁹⁴ BOA, DH.SN.THR. 25.77 (22 Şevval 1329).

⁹⁵ 11 Temmuz 1913'te Mar Şem'un, Katoliklerin Aşot (Çığlı) Köyünde Nestûrîler arasında kilise ve mektep inşa ederek mezheplerini değiştirmeye çalıştıklarından dolayı şikâyet etmektedir. BOA, HR.SYS. 1783.60 (3 Temmuz 1329); 4 Kasım 1913. Fransız sefaretine Aşot'ta mektep ve kilise yapımına izin verilmeyeceği bildirilmiştir. BOA, HR.SYS. 1383.70 ((22 T. Evvel 1329). 5 Ağustos 1914'te Mar Şem'un, Elkoşlu Matran Mar Eliya'nın dört sene evvel Nestûrî olduğunu, köyünde görevini yaparken köylülerin şikâyeti neticesinde oradan kovulduğunu ve yanına (Koçanis) geldiğini bildirerek Eliya'nın Elkoş köyünde kalmasına müsaade istemiştir. Eğer Keldanîlere ait din adamları bizim köylerimizde görev yapabiliyor ise o da orada görev yapabilin demektedir. BOA, BEO. 116.93.2 (23 Temmuz 1330).

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Durum

Mar Şem'un, 10 Ağustos 1912'de seçim yapılmaksızın bir Nestûrî temsilcisinin Meclis-i Meb'ûsan veya Âyan üyesi olarak kabul edilmesi ile ilgili dilekçe sunmuştur. Bu talep kanuna aykırı bulunarak reddedilmiştir.⁹⁶ Âyandan Seyyid Abdülkadir (Nehri) Efendi tarafından Mar Şem'un Benyamin'in kardeşi Hürmüz'ün geçen sene tahsil için İstanbul'a geldiği fakat Maarif Nezaretince okul bulamadığı için Fransız okuluna kaydolduğu, bu durumun adı geçeninin konumu itibariyle uygun olmadığından dolayı Mekteb-i Sultânîye'ye kabul edilmesi için yazı yazmıştır.⁹⁷ Bu esnada 1886 yılından beri Koçanis'te faaliyet gösteren Browne 1913 yılında Koçanis'te ölmüştür. Benyamin'i küçüklüğünden beri eğitip patrikliğe hazırlayan bu misyoner XX. yüzyılın başlarında patrikliğin politikasının belirlenmesinde önemli bir etki bırakmıştır. Onun Urmiye, Van ve Hakkâri'nin değişik bölgelerinde inşa ettiği okullardan mezun olan öğrenciler artık büyümüş ve Nestûrîler arasında önemli görevler ifa etmeye başlamışlardır.⁹⁸ Browne'un da ölümüyle İngiliz misyonerliğinde bir duraklama görülmüş ve kısa bir süre sonra da bütün misyonerlerini geri çekmek zorunda kalmıştır.

Nestûrî patrikler şimdiye kadar özellikle İngilizler tarafından desteklenmişlerse de İngiltere'nin bölge ile bir sınırı olmadığından daha bu destekler sınırlı olmuştur. Rusya ise son yüzyılda elde ettiği topraklar ile bölgeye oldukça yaklaşmıştır. Zaten İran'da bulunan Nestûrîlerin büyük çoğunluğu Ortodoks mezhebine geçmiş ve Rusya'nın nüfuzu altına girmişlerdir. Bu durum Nestûrîlerin, Ruslar ile ilişkilerini geliştirmiştir. O zamana kadar İngiliz misyonerler bunu engellemişlerse de İngilizlerin çekilmesi ile beraber artık herhangi bir engel kalmamıştır. Nitekim bu durum Osmanlı yöneticilerinin de gözünden kaçmamıştır. Bölgeden gelen raporlara göre artık Osmanlı Nestûrîleri tamamen Rusların nüfuzu altına girmektedirler.⁹⁹ Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla beraber Nestûrîlerin Ruslar ile beraber hareket edeceği iyi anlaşılmıştır. 3 Ağustos 1914'te

⁹⁶ BOA, DH.MTV. 402.14.1,3 (28-31 Temmuz 1328).

⁹⁷ BOA, BEO. 4092.306894 (24 Şevval 1330).

⁹⁸ Browne öldüğünde Koçanis'te bulunan Mar Eliya Abuna, eserinde onun Nestûrîler için yapmış olduğu hizmetlerden bahsettikten sonra onun için büyük bir cenaze merasimi düzenlendiğini ve Koçanis'te toprağa verildiğini aktarmaktadır. Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 149-150.

⁹⁹ BAO, DH.ŞFR. 42.44 (3 Haziran 1330); BOA, DH.İD.169.11 (18 Muharrem 1332); BOA, DH. İD.116.57 (4 Şubat 1329); BAO, DH.SYS. 108.39 (14 Haziran 1330).

Van Valisi Tahsin Paşa, Mar Şem'un ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Ruslar ile iş birliği yapılmamasına karşın Nestûrîler için birçok iyileştirme yapılacağı belirtilmiştir. Buna karşın Mar Şem'un, taraf-sız kalacağını belirtmiş ama yine Nestûrî aşiret reisleri ile görüşme-den kesin bir karar veremeyeceğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Nestûrîlere tam güvenilememesinden dolayı hükümet radikal bir karar almıştır. Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Nestûrîlerin Anadolu içlerine tehcir edilmesi için Van Vilayetine emir göndermiştir. Fakat dağlık Hakkâri coğrafyası ve savaşçı Nestûrî aşiretlerinin durumu göz önünde bu-lundurulunca bunun mümkün olmadığı anlaşılmış, bundan vazge-çilmiş ve Nestûrîlerin dikkatli bir şekilde gözlenmesi ile iktifâ edil-miştir.¹⁰¹

1915 yılı şubat ayında Tiyarili silahlı bir grup Koçanis'a gelerek Mar Şem'un ailesini Tiyar'a nakletmişlerdir. Mar Şem'un ise Mart başlarında Koçanis'i terk ederek Dêz Vadisine (Kırıkdağ) yerleşmiş-tir.¹⁰² Mar Şem'un, Nemrud Efendi ile ihtilafa düşmüş ve ikisi ara-sındaki tartışmanın büyümemesi için Koçanis'e bir müfreze asker yerleştirilmiştir. Patrik ısrarla Nemrud'un köyden çıkarılmasını istemiştir. Bu mümkün olmayınca kendisi köyden ayrılarak daha ko-runaklı ve gözden irak olan Dêz Vadisine yerleşmiştir. Aslında Pat-rik, faaliyetlerini rahat yürütemediği için bu durumu bahane ederek Dêz Vadisine geçmiştir.¹⁰³ Mar Şem'un 12 Nisan 1915'te Nestûrîlerin ileri gelenlerini davet ederek uzun görüşmeler gerçekleştirmiştir. Neticede Rusların yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa karar alınmıştır.¹⁰⁴ Nemrud, Mar Şem'un'un Nestûrîleri savaşa sokma fik-rine taraftar olmamış, bunun Nestûrîler için büyük bir felaket ile so-nuçlanacağını öngörmüştür. Ancak Rusların galip geleceği umu-duyla savaşa dahil olmak isteyen patriği bu kararından döndürmek mümkün olmamıştır. 15 Mayıs'ta Koçanis'e gelen bir grup silahlı Nestûrî, Dêz'de gerçekleştirilecek toplantıya katılma bahanesi ile oğullarını ve yeğenlerini aldıktan sonra geri gelerek evinde hasta

¹⁰⁰ Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı* (İstanbul: Avesta Yayınları, 1996), 70.

¹⁰¹ BOA, DH.ŞFR, 46.78. (13 T. Evvel 1330); BOA, DH.ŞFR. 46.102. (6 Teşrin Evvel 1330).

¹⁰² Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı*, 74; Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 152. BAO, DH.ŞFR. 475.62 (21 Mayıs 1321)

¹⁰³ BOA, DH.EUM. 2. ŞB. 8.63 (7 Mart 1331).

¹⁰⁴ Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı*, 74, Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 152.

yatağında yatan Nemrud ve birçok aile üyesini öldürmüşlerdir.¹⁰⁵ Savaşa girmeye bu kadar iştihak duyan bu insanlar önlerine çıkan her engeli ortadan kaldırmaya o kadar kararlı idiler ki karşılımlarına çıkan Mar Şem'un ailesinin fertlerini bile öldürmekten çekinmemişlerdir. Mar Şem'un Dêz Vadisinde iken Çölemerik ileri gelenlerinden oluşan on kişilik bir heyet onunla görüşmek ve niyetini öğrenmek üzere onu ziyaret etmişlerdir. Görüşme esnasında Çölemerikliler, Ruslar'ın Van'a yaklaştığını ve buraya gelme durumlarında kendilerine yardımcı olup olmayacağını söylemişlerdir. Mar Şem'un, onlar için yapabileceği bir şey olmadığını belirtmiştir. Durumu anlayan Çölemerikliler mayıs ayı itibariyle Çölemerik'i boşaltarak güneye hicret etmeye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı ve Nestûrler

Rusların Van'ı işgal etmesi ile beraber Nestûrler ile Osmanlı kuvvetleri ve Kürtler arasında hareketlenmeler başlamış ve Çölemerik'teki Osmanlı kuvvetleri şehri terk etmiştir. 26 Mayıs 1914'te Musul Valisi Haydar Bey'in Bab-ı Âli'ye bildirdiğine göre şu sıralarda Nestûrler sakin olmak ile beraber ilk fırsatta Ruslara katılacaklardır ve zaten bu yönde tedbirlerini de almışlardır. Mar Şem'un, Baz¹⁰⁶ Aşireti içine çekilmiş ve ailesini de Tiyari Meliki İsmail'in yanına göndermiştir. Nestûrlerin tenkili için Çölemerik'in Çal (Çukurca), İmadiye'nin Berwari, Akre'nin Zibar, Duhok'un Mızuri, Zaho'nun Guli-Sindi aşiretlerine gerekli tebligat yapılmıştır. Ertuşi Aşiretinin vuku bulacak harekâta iştiraki temin edilmiştir. Yapılan harekât planına göre; doğudan Çal, Ertuş ve Oramar, güneyden Berwari, Mızuri, Guli-Sindi ve Zibari, batıdan da Marunisi, Ertuşi, Gewdan, Mamxuran, Jirki- Piroşi aşiretleri hücum edeceklerdir. Çölemerik'ten de Lêwin ve Silehi aşiretleri aynı anda hücumla katılırlarsa Tiyar'ın temizlenmesi kolaylaşacaktır. Tiyar'ın tenkili ile Tal, Walto, Dêz, Baz ve Cilo Nestûrî aşiretlerinin temizlenmesi kolaylaşacaktır. İcra edilecek harekât için askere gerek yoktur. Birkaç top olursa başarıyı hızlandıracaktır. Askeri hareketi bizzat kendisi idare edecektir.¹⁰⁷ Haydar Bey sadece bunlarla yetinmemiş 3 Haziran'da Bab-ı Âli'ye yazı göndererek Mar Şem'un'un İstanbul'da okuyan kardeşi

¹⁰⁵ *Malik Qambar'ın Kalemî ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti*, 10-11, erişim: 15. 02. 2019, <http://www.acsatv.com/fil/Malik-Qambar.pdf>; Mookan, *The History*, 104.

¹⁰⁶ Mar Şem'un Tal Köyünde kalırken bir kardeşi burada hastalanmış ve ölmüştür. Mar Eliya, *Tarihu Betariketi*, 153.

¹⁰⁷ BAO, DH.ŞFR. 472.87 (13 Mayıs 1331).

Hürmüz'ün yanına gönderilmesini istemiştir. 20 Haziran'da tutuklanan Hürmüz 25 Ağustos'ta İstanbul'dan Musul'a gönderilmiştir.¹⁰⁸

Van'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra Başkale'ye doğru inmeleri ile beraber Urmiye'den geri çekilmekte olan Osmanlı kuvvetlerinin önünün kesilmesi Ruslar tarafından kendilerinden istenmiştir. Patrik, İran'da bulunan Rus generali ile görüşmeye gitmiş ve törenle karşılanan patriğe savaşmaları durumunda Rus ordusunun çabuk bir biçimde yardım edeceği sözü verilmiştir.¹⁰⁹ Haydar Bey'in 6 Haziran'da gönderdiği yazıya göre Ruslar Başkale'yi işgal ettikten sonra kolay bir şekilde Nestûrîler ile irtibat kurabilirler. Eğer onlar tecavüze başlar ise Ruslar ile birleşmelerinden evvel tenkileri lazım gelecektir. Harekâta kullanılmak üzere top lazım geleceğinden bir an evvel ulaştırılması gerekmektedir.¹¹⁰ Haziran ortalarında askerî harekât başlamış ve Nestûrîler yüksek bölgelere çekilmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Mar Şem'un Rusların yanına giderek temin ettiği bir miktar mühimmat ile 5 Ağustos'ta geri dönmüştür. Böylece kısa bir süre için hükümet ile Kürt kuvvetlerini durdurabilmişlerdir.¹¹¹ Fakat bu uzun sürmemiş Haydar Bey yönetimindeki kuvvetler kısa bir süre sonra Mar Şem'un'un karargâh olarak kullandığı Tal Köyüne ulaşmış ve kısa bir süre sonra da Çölemerik'e ulaşmıştır. 28 Ağustos'ta gönderdiği yazıya göre; Mar Şem'un'un bu seferki harekât üzerine Rusya'ya firar etmiş ve Çölemerik ile ona bağlı Müslüman köylerinin Nestûrîler tarafından tamamen muhasara ettiği anlaşılmıştır. Göç eden Müslüman ahalinin bir kısmı Beytüşşebap'a gitmiş, diğer kısmı Berwari Nahiyesinin boşalan Nestûrî köylerine yerleştirilecektir.¹¹² Yine Haydar Bey'in bildirdiğine göre

¹⁰⁸ BAO, DH.ŞFR. 475.62 (21 Mayıs 1321); BAO, DH.ŞFR.54.81 (7 Haziran 1331); BAO, DH.ŞFR. 485.65 (12 Ağustos 1331). Haydar Bey, Hürmüz'ü Nestûrî patriğine karşı bir koz olarak kullanmak istemiştir. Haydar Bey, Çölemerik'e girdikten sonra Mar Şem'un Benyamin'e haber göndererek teslim olmalarını istemiş ve eğer teslim olmazlarsa kardeşi Hürmüz'ün öldürüleceğini söylemiştir. Fakat Mar Şem'un bu teklifi kabul etmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hürmüz bu esnada öldürülmüştür.

¹⁰⁹ Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı*, 74-75.

¹¹⁰ BAO, DH.ŞFR. 474.43 (24 Mayıs 1331).

¹¹¹ Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı*, 75.

¹¹² BAO, DH.ŞFR. 491.41 (15 Ağustos 1331).

Çölemerik tamamen yakıldığı için muhacirlerin bu sene oraya yerleşmesi mümkün değildir.¹¹³ Osmanlı kuvvetleri ve Kürt Aşiretlerine karşı tutunamayan Nestûrîler, Rus yardımını da alamayınca bölgeyi terk ederek Ekim ortalarında İran'daki Salmas bölgesine ulaşmışlardır.¹¹⁴

Sonuç

Daha çok Nestûrîler olarak bilinen Doğu Kilisesi, Hıristiyanlığın bölünmesi sonucu ortaya çıkmış olan doğuya özgü bir kilisedir. XV. yüzyıla kadar geniş bir coğrafyada yayılmış olan bu kilise, bu tarihten itibaren gerilemeye ve bölünmeye başlamıştır. Kiliseyi bir arada tutma güdüsüyle uygulanmaya başlanan veraset sistemi kısa bir süre sonra yeni bölünmelere sebep olmuştur. Veraset sistemi ile devam eden çizgi ile Keldanî ismini alarak Roma Katolik Kilisesi'ne bağlanan çizgi arasında sürekli bir mücadele var olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra veraset sistemini devam ettiren çizgi de Elkoş ve Koçanis patriklikleri şeklinde ikiye ayrılmıştır. Elkoş kolu daha sonra Keldanî Katolik Kilisesi ile birleşmiş ve veraset sistemine son verilmiştir. Hakkâri Koçanis Köyü'nü merkez edinen çizgi ise Nestûrî geleneğine bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir. Koçanis Nestûrî Patrikliği, Hakkâri beylerinin yönetimi altında yaşamış, vergi ve cizyelerini bu emirlere vermişlerdir. Osmanlı Devleti, Bedirhan Bey'in Nestûrîlere yönelik gerçekleştirdiği askerî seferler çerçevesinde gelişen olaylar üzerine Koçanis Nestûrî Patrikliğini fark etmeye başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarında batılı misyonerlerin onları keşfetmesine kadar neredeyse sorunsuz bir şekilde yaşayan Nestûrîler, misyonerlik faaliyetlerinin başlamasıyla; Katolik, Protestan ve Ortodoks misyonerlerin propagandalarına maruz kalmış ve bu faaliyetler batılı devletlerin siyasi ve politik çıkarları için yapılan bir mücadeleye dönüşmüştür. Bu faaliyetler neticesinde hem Nestûrî toplumu arasında yeni ihtilaflar ortaya çıkmış hem de Osmanlı Devleti ve Kürtler ile ilişkileri bozulmaya başlamıştır.

Mar Şem'un Ruel (1861-1903), misyonerler ve batılı devletler ile en fazla ilişki kuran patrik olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Berlin Antlaşması'nda azınlıklar ile ilgili iyileştirme yapılmasını öngören birtakım maddelerin kabulü ile gelişen süreçte, batılı misyoner ve devletlerin Nestûrîlere ilgisi daha da artmıştır. Bu durum özellikle

¹¹³ BAO, DH.ŞFR. 491.121 (17 Eylül 1331).

¹¹⁴ Surma Hanım, *Ninova'nın Yakarışı*, 75.

Nestûrîlerin aşiretler halinde örgütlenmiş savaşı bir toplum olması ve yaşadıkları bölgenin coğrafik durumundan dolayı devlet denetiminin sağlanmamış olması ile yakından ilişkili görünmektedir. Patrik de bu avantajları kullanarak çeşitli kazançlar elde etmek istemiştir. Nestûrîlere ilgisi olan güçlerin çeşitliliği, ona dengeler arasında oynama ve manevra kabiliyeti kazandırmışsa da Nestûrî Kilisesi ve Nestûrîler bu durumdan olumsuz etkilenmişlerdir. Çünkü birçok müntesibini başka mezheplere kaptırdığı gibi Osmanlı Devleti ve komşuları Kürtlerle ilişkiler yara almıştır. Ruel, özellikle İngilizler ve Ruslarla ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu meyanda İngiltere Canterbury Piskoposluğu Urmiye'de bir misyon açmış ve Koçanis'te sürekli eğitim faaliyetleri yürüten misyonerler bulundurmıştır. Özellikle uzun bir müddet burada yaşayan William Henry Browne, Nestûrîlere dinî ve siyasi olarak önderlik edecek olan bir nesil yetiştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Bu meyanda başta müstakbel patrik Benyamin ve daha sonra Nestûrîlere önderlik edecek olan Surma Hanım ile önemli konumlarda görev alan çeşitli şahıslar Browne'un rahle-i tedrisatından geçmişlerdir.

Bu süreçte Nestûrî Kilisesi'ni yöneten Beyti Ebevi ailesi fertleri arasında siyasi ve dini tutumlardan kaynaklanan çekişmeler ortaya çıkmıştır. İngiliz misyonerlere yakın duran Mar Şem'un Ruel ile Nestûrîlerin önemli bir siması olan amcaoğlu Nemrud Efendi arasında kilise yönetimi ve siyasi görüşlerden ötürü ihtilaflar yaşanmıştır. Nemrud Efendi; Katolikler ve Fransız misyonerler ile ilişki kurmuş ve bu esnada da Osmanlı Devleti ve Kürtler ile iyi geçinmeye çalışmıştır. Bu çekişme kısa bir süre içerisinde İngiliz ve Fransızlar arasındaki çekişmeye dönüşmüş ve her iki taraf kendilerine yakın olan Nestûrîler üzerinden birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Mar Şem'un Ruel'in ani ölümü ile beraber Nemrud'un yokluğunu fırsat bilen İngilizler, bu fırsatı kaçırmamışlar, patrik olması gereken Nemrud'un kardeşi Abraham'ı saf dışı ederek daha bir çocuk olan kendi adaylarını bir oldubitti ile patrik olarak seçtirmişlerdir. Bu durum patrik ailesi içinde onarılmaz bölünmelere sebep olmuştur. Bu süreçten sonra durum, Koçanis Nestûrî Patrikliği ile Musul Keldanî Patrikliği arasındaki bir mücadeleye dönüşmüştür. Keldanî Patrikliği, "Dağlı (Hakkâri) Nestûrîleri" ve Koçanis Patrikliği de "Ovalı (Musul) Nestûrîleri" elde etmek için mücadele halinde olmuşlardır. Keldanî Patrikliği, kendilerinin devlete bağlı reaya bir topluluk oldukları ve Osmanlı'dan başka hamî kabul etmedikleri argümanları

üzerinden Dağlı Nestûrîler arasında faaliyet yürütmelerine izin verilmesini istemişlerdir. İngilizlerin Nestûrîler ile geliştirdiği ilişkilerin devlet açısından çeşitli sakıncalar barındırdığını ifade etmişlerdir. Buna mukabil Koçanis Patrikliği ise Keldanî Patrikliği vasıtasıyla kendilerinin mezhep değiştirmeye zorlandıklarını ileri sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin mahallî yöneticileri ilk önce Koçanis Patrikliğini desteklemişlerdir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde yanlış bir politika yürüttüklerinin farkına varmaya başlamışlardır. Patrik Mar Şem'un Benyamin (1903-1918); hem çocuk yaşta patrik olmasının hem de Browne tarafından eğitilmiş olmanın getirdiği saiklerle, iki önemli amaç gütmüş görünmektedir. İlk olarak kendi kilisesi ile Katolik mezhebine geçen eski Nestûrîleri (Musul Keldanî Piskoposluğu mensuplarını) kendi yönetimi altında birleştirmeyi hedeflemiştir. İkinci önemli amaç ise bölgedeki Süryani/Arami kökenli Hıristiyanları "Asur" ulusu altında birleştirmek ve siyasi bir yönetim kurmayı düşünmüştür. Bu amaçlar doğrultusunda Nestûrî toplumunun kaderini belirleyecek olan bir takım siyasi kararlar almıştır. Osmanlı Devleti ile Nemrud Efendi'nin bütün ısrarlarına rağmen Nestûrîleri Rusya'nın yanında savaşa sokmuş ve bu durum Nestûrî toplumu açısından bir felaket ile sonuçlanmıştır.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
- Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO)
- Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT)
- Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)
- Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrak (A.MKT.MHM)
- Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT.MVL)
- Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH.EUM. 2. ŞB)
- Dahiliye Nezareti Mütenevvia Evrak (DH.MTV)
- Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî (DH.SN.THR)
- Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât (DH.TMİK.M)
- Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT)
- Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS)
- İrade Hususi (İ.HUS)
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)
- Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK)
- Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM)

II. Diğer Kaynaklar

- Abuna, Albert. *Tarihü'l- Keniseti'ş- Şarkıyye*. c. 1. Beyrut: Darü'l-Maşrik, 2002.
- _____. *Şühedai'l-Maşrik*. 2 cilt. Bağdat: yy., 1985.
- Abuna, Mar Eliya. *Tarihu Betariket'il-Beyti Ebevi*. Thk. ve trc. Bünyamin Had-
dad. Duhok: Darü'l-Maşriki's-Sakafi, 2008.
- Albayrak, Kadir. *Keldâniler ve Nasturiler*. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- _____. "Keldâniler". *DİA*. İstanbul: TDV Yayınları (2002): XXV, 207-210.
- Alıcı, Mehmet. "Sasani İmparatorluğu'nun Erken Döneminde Hıristiyanla-
rın Konumu ve İlk Sinodlar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*
Dergisi. 56/1 (2015): 33-75.
- Arvas, Tarık Ziya. *Hakkâri Nasturileri (1836-1936)*. Basılmamış Yüksek Li-
sans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010.
- Atiya, Aziz S. *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*. Çev. Nurettin Hiçyılmaz. İstanbul:
Doz Yayınları, 2005.
- Baumer, Christoph. *Keniset'ül- Maşrik. et-Tarih'ül-Musavvaru li'l-Mesihiy-
yeti'l- Aşuriyye*. Çev. Aziz Emanuel Zibari. Duhok: Râbitetu'l-Kitabi
ve'l-Udebai'l-Asuriyyin, 2009.
- Bidlisi, Şerefhan. *Şerefname*. Çev. M. Emin Bozarıslan. Diyarbakır: Deng Ya-
yınları, 2006.
- Carlson, Thomas A. *Christianity in Fifteenth-Century Iraq*. UK: Cambridge
University Press, 2019.
- Dalyan, Murat Gökhan. "I. Dünya Savaşında Nasturi Patriği Mar Şamun
Benyamin ve Faaliyetleri". *Savaşın Devletlerin Tarihçilerinin Gözüyle*
100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu. 2 cilt. 12-15 Kasım
2014. Akdeniz Üniversitesi Yayınları, 2014.
- _____. *19. Yüzyıl'da Nasturiler (İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri)*. Basılma-
mış Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta: 2009.
- Duygu, Zafer. "Doğu Kilisesi Erken Yüzyılları Üzerine Bir Değerlendirme".
*The Journal of Mesopotamian Studies, Periodical Journal for Kurdish, Ara-
bic and Syriac Studies*. 2/1 (Winter 2017): 133-155.
- Fiey. John M. *Assyrie Chrétienne, Contribution A L'Étude de l'Historie Et De La*
Géographie Ecclésiastiques Et Monastiques Du Nord De L'Iraq. Vo. I.
Beyrouth: Imprimerie Catholique, 1965.
- Habbi, Yusuf. *Kenisetü'l-Maşrik et-Târih el-Akâid el-Coğrafya ed-Diyâne*. Bey-
rut: Merkez'ül-Akademi li'l-Ebhas, 2013.
- Harrak, Amir. *The Acts of Mar Mari, the Apostle*. Leiden-Boston: Society of
Biblical Literature, Brill, 2005.
- James F. Coakley. "Hakkâri". *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac He-
ritage*. Ed. Sebastian P. Brock et al. Beth Mardutho: The Syriac Insti-
tute, New Jersey: Gorgias Press, 2011.
- Malik Qambar'ın Kalemi ile Kendi Yaşam Öyküsü ve Jilo Aşireti. Erişim:
15. 02. 2019. <http://www.acsatv.com/fil/Malik-Qambar.pdf>.

- Mooken, Mar Aprem. *The History of the Assyrian Church of the East in the Twentieth Century*. Kottayam: St. Ephrem Ecumenical Research Institute, 2003.
- Nisko, Muvaffık. *es-Suryân, İsmu'l-Hakiki li'l-Arâmiyyin ve'l-Âşuriyyin ve'l-Kildân*. Beyrut: Bisan li'n-Neşri ve't-Tevzii' ve'l- 'İlam, 2012.
- Özçoşar, İbrahim. *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*. Basılmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi. Kayseri: 2006.
- Satılmış, Selahattin. *I. Dünya Savaşı Öncesinde Nestûriler ve Misyonerlik Faaliyetleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi. Balıkesir: 2006.
- Seyfeli, Canan. "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler" (1847-1918), *Süryanilik ve Süryaniler*. Haz. Ahmet Taşğın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli. Ankara: Orient Yayınları (2005): 49-140.
- _____. "Keldanî Patrikliğinin İdaresi ve Osmanlı Devlet Salnameleri". *SBARD*. 32/2 (Güz 2018).
- Solhkhah, Norman. *The Assyrian Martyr Mar Benjamin Shimun Patriarch of the Church of the East*. Chicago: 2008.
- Surma Hanım. *Ninova'nın Yakarışı, Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli*. İstanbul: Avesta Yayınları, 1996.
- Theodore. Mar Shimun. *The History of the Patriarchal Succession of the d'Mar Shimun Family*. USA: Mar Shimun Memorial Foundation, 2008.
- Turgut, Ramazan. "Koçanis: Üç Asırlık Nestûri Patrikhane Merkezi (1600-1915)". *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Hakkâri Üniversitesi Yayınları (2016): II, 19-34.
- Verheij, Jelle. "Hakkâri, 'Batılılar' ve 'Nasturiler' Hakkâri'nin 19. Yüzyıl Tarihi ile İlgili Avrupa ve Amerikan Kaynakları". *Uluslararası Tarihte Hakkâri Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Hakkâri Üniversitesi Yayınları (2014): 79-93.
- Vine, Aubrey Russel. *The Nestorian Churches*. London: Independent Press, 1937.
- Wilmshurst, David. *The Ecclesiastical Organisation of the Church of the East. 1318-1913*. CSCO 582/Subsidia 104. Louvain: Peeters, 2000.
- Yakut el-Hamevi. *Mu'cemu'l-Buldan*. Beyrut: Dâr Sâdır, 1979.
- Görür, Emel Demir. "Hakkâri Sancağı'nda Nasturi Olayları (1896-1897)". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXXIV/2 (2019): 475-506.